Het ITS maakt deel uit
van de Radboud
Universiteit Nijmegen

Variatie in schooltijd en onderwijskwaliteit

Frederik Smit | Geert Driessen | Jos van Kuijk

its

Variatie in schooltijd en onderwijskwaliteit

Een internationale literatuurstudie naar effecten van verschillende invullingen van de onderwijstijd op de onderwijskwaliteit

Frederik Smit | Geert Driessen | Jos van Kuijk

ITS, Radboud Universiteit Nijmegen

CIP-GEGEVENS KONINKLIJKE BIBLIOTHEEK DEN HAAG

Smit, Frederik.

Variatie in schooltijd en onderwijskwaliteit. Een internationale literatuurstudie naar effecten van verschillende invullingen van de onderwijstijd op de onderwijskwaliteit.
Nijmegen: ITS.
ISBN 978 90 5554 484 4
NUR 840

Projectnummer: 34001952
Opdrachtgever: Ministerie van OCW

Inhoud

Managementsamenvatting

Het ministerie van OCW wordt regelmatig geconfronteerd met wensen van basisscholen met betrekking tot onderwijstijden die niet (volledig) aansluiten bij de wet- en regelgeving. Het Experiment flexibilisering onderwijstijd PO gaf enkele scholen de mogelijkheid af te wijken van de huidige onderwijstijdenregelgeving. Zo mocht onderwijs dat in de zomervakantie werd gegeven worden meegeteld als onderwijstijd en mochten scholen ook afwijken van het maximum aantal van 7 keer per jaar een 4-daagse schoolweek.

Nu het experiment is afgelopen staat het ministerie voor de beslissing of het wenselijk is de onderwijstijd in het PO verder te flexibiliseren. Daarvoor is aanvullend onderzoek nodig. Naast inzicht in de behoefte en tevredenheid van de betrokkenen wil het ministerie ook graag weten welke effecten flexibilisering van de onderwijstijd heeft op de kwaliteit en resultaten van het gegeven onderwijs. Om die reden heeft het ministerie van OCW het ITS van de Radboud Universiteit verzocht hier een internationale literatuurstudie naar te verrichten. Het doel daarvan was om zicht te krijgen op de effecten van de verschillende invullingen van de onderwijstijd op de onderwijskwaliteit.

In deze studie stond centraal het effect van flexibele/individuele onderwijstijden op de onderwijskwaliteit, i.c. *cognitieve en niet-cognitieve effecten bij kinderen* in de basisschoolleeftijd in diverse landen. Hierbij is vooral gekeken naar Nederland, België (Vlaanderen), Frankrijk, Engeland, Denemarken, Zweden, Finland, Noorwegen, de Verenigde Staten, India, Australië en Canada. Qua onderzoeksperiode is gefocust op de jaren vanaf 2010. Het accent lag op evaluatieve studies waarin op wetenschappelijke wijze en volgens gangbare methodologisch standaarden effecten van variaties in onderwijstijd en onderwijskwaliteit waren bepaald.

Binnen het onderzoek is aan de hand van de genoemde criteria een zeer uitvoerige search verricht naar de effecten van de verschillende invullingen van de onderwijstijd op de onderwijskwaliteit in het basisonderwijs. Het uiteindelijk resultaat daarvan is teleurstellend, zeker wanneer het gaat om evaluatieve studies en effecten. Wanneer er überhaupt al studies zijn verricht, zijn die voornamelijk beschrijvend van aard en geven geen informatie over (harde) effecten op de cognitieve en niet-cognitieve ontwikkeling van de leerlingen. Dat er geen wetenschappelijk onderzoek is verricht heeft waarschijnlijk te maken met het feit dat het vaak om individuele scholen gaat waar

enthousiaste vernieuwers aan de slag zijn gegaan met nieuwe concepten. Behalve dat het om kleinschalige initiatieven gaat, betreft het meestal ook concepten die pas recentelijk van start zijn gegaan. In overleg met de opdrachtgever is er daarom voor gekozen op het punt van de flexibele/individuele onderwijstijden de scope te verleggen naar het VO en enkele meer uitgewerkte voorbeelden te beschrijven die niet in het PO te vinden zijn.

Hierna worden de antwoorden op de (oorspronkelijke) onderzoeksvragen kort samengevat.

Onderzoeksvraag 1: Welke vormen van variatie in de onderwijstijd zijn van belang: variatie in individuele onderwijstijden en/of variatie in schooltijden binnen een schooldag?
In diverse landen ontwikkelt de overheid beleid wat betreft flexibilisering van leren en zijn initiatieven gestart met nieuwe onderwijsconcepten en verschillende invullingen van de onderwijstijd. Hierbij probeert men een balans te vinden tussen controle van de leraar en meer autonomie van de leerling bij het leerproces. Initiatieven met nieuwe onderwijsconcepten en flexibele/individuele onderwijstijden zijn met name gestart in de VS, Australië, Canada, Zweden, Engeland, India, Finland, Noorwegen en Denemarken. De gekozen didactische werkvormen zoals differentiatie, individualisering en personalisering van het onderwijs hebben ingrijpende consequenties voor de wijze waarop men veelal *binnen de gangbare onderwijstijden* flexibiliseert met individuele lesroosters (leerlingen worden bijvoorbeeld ingedeeld in groepjes, krijgen 15-20 minuten les , waarna ze vrij zijn om elders in de school individueel of in groepjes te werken met behulp van hun eigen technologie; een ander voorbeeld: leerlingen kunnen in een digitale leeromgeving, in eigen tempo, een op maat gemaakt onderwijsprogramma volgen dat in samenspraak met een studiecoach is opgesteld). De geformuleerde ambities en leerdoelen leiden soms tot het verlengen van de schooldag en het schooljaar om de individuele leerdoelen te realiseren.
In Nederland biedt een groep VO-scholen geïndividualiseerd onderwijs aan met een flexibel lesrooster, *zonder vaste schooltijden*. Er is verder een aantal Nederlandse basisscholen die een individueel onderwijsconcept aanbieden en flexibel met de onderwijstijden omgaan *binnen de vastgestelde schooltijden*.

Onderzoeksvraag 2: Wat is het effect van flexibele/individuele onderwijstijden op de onderwijskwaliteit, i.c. cognitieve en niet-cognitieve effecten bij leerlingen?
Het aantal effectstudies op dit gebied is minimaal. In één recent Amerikaans onderzoek worden positieve effecten geconstateerd van gepersonaliseerd leren op de reken-/wiskunde- en taalprestaties van leerlingen bij de kinderopvang en in het basisonderwijs. Met name achterstandsleerlingen hebben baat bij deze aanpak, omdat in dit

project de schooltijd, de onderwijstijd, het gebruik van toetsing om te leren en de effectieve leertijd optimaal bijdragen aan de effectiviteit van het leerproces.
De scholen voor voortgezet onderwijs in Zweden, Engeland, VS en India (ook basisonderwijs) met een aanpak voor gepersonaliseerd onderwijs binnen de gangbare schooltijden scoren beter dan vergelijkbare scholen. Er zijn geen gegevens bekend van het effect van flexibele/individuele onderwijstijden op de onderwijskwaliteit, i.c. cognitieve en niet-cognitieve effecten bij leerlingen.
Eén Nederlands onderzoek in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs laat zien dat scholen, binnen de gangbare schooltijden, met tablets gaan werken om in het onderwijs beter aan te kunnen sluiten bij de moderne informatiemaatschappij, en meer maatwerk of differentiatiemogelijkheden te bieden. Effecten op prestaties zijn (nog) niet bekend of geconstateerd. De gebruikte applicaties (apps) blijken, tegen de verwachting in, doorgaans geen positieve effecten te hebben op de motivatie van de leerlingen.
Bij één Nederlands onderzoek naar het rendement van aanzetten tot gepersonaliseerd leren binnen de gangbare schooltijden op een aantal basisscholen kon geen effecten bij leerlingen worden vastgesteld, omdat het project te kleinschalig was opgezet.
Het volgen van onderwijs op Topsport Talentscholen, waar het aantal contacturen met sporttalenten veelal aanmerkelijk minder is dan op reguliere scholen, levert dezelfde gemiddelde examencijfers op. Wel hebben leerlingen op zo'n school veelal meer studiejaren nodig voor de afronding van hun middelbare school en ze stromen vaker af naar een lager onderwijsniveau.
Bij een experiment met Nederlandse basisscholen met een nieuw onderwijsconcept kon geen causaal verband worden gelegd tussen flexibele onderwijstijden en onderwijskwaliteit.

Onderzoeksvraag 3: Aan welke randvoorwaarden moet voldaan worden om de onderwijskwaliteit te borgen bij een verdere flexibilisering van de onderwijstijd?
Op basis van acht (Nederlandse en buitenlandse) studies kunnen de volgende randvoorwaarden voor het borgen van de onderwijskwaliteit bij verdere flexibilisering van de onderwijstijd worden onderscheiden: duidelijke school- en beleidsregels die leerlingen betrekken bij de inrichting van hun leerruimtes en het gebruik van hun leertijd; een goede aansturing door de directeur, controle op de kwaliteit van het onderwijs en de effectieve leertijd; een team dat achter het concept staat en leerlingen betrekt bij de inrichting van hun leerruimtes en het gebruik van hun leertijd; leraren die de vaardigheid hebben om flexibel (individueel) onderwijs te geven en risicoleerlingen binnen de groep op te vangen en met de goede leerlingen te laten optrekken.

Onderzoeksvraag 4: Welk effect heeft de verdere flexibilisering van de onderwijstijd op schoolniveau op de kwaliteit van het gegeven onderwijs?
We hebben geen onderzoek gevonden naar de effecten van het aantal schooldagen in een schoolweek, het aantal snipperdagen, het aantal lange weekenden en de spreiding van vakanties over het schooljaar heen op de kwaliteit van het onderwijs.

Onderzoeksvraag 5: Zijn er nieuwe (review)studies verschenen naar het effect van langere schooldagen, brede scholen, het bioritme model, lengte van zomervakanties en jonger starten?
Een Nederlandse reviewstudie heeft de effectiviteit van de bestrijding van onderwijsachterstanden bestudeerd. Er zijn enkele recente studies verschenen naar het functioneren van innovatieve openbare scholen, *charter schools*, in de VS die extra onderwijstijd krijgen. Er zijn Nederlandse en Amerikaanse effectonderzoeken uitgevoerd naar onderwijstijdverlenging en jonger starten.

Onderzoeksvraag 6: Geven deze studies nieuwe inzichten of kantelen zij het beeld van het (positieve) effect van bepaalde aanpassingen op de onderwijskwaliteit?
In een onlangs verschenen Nederlandse reviewstudie zijn geen significante effecten gevonden van het verlengen van de leertijd op leerprestaties van de leerlingen.
Uit recente studies naar het functioneren van grootschalige projecten in de VS blijkt dat leerlingen van innovatieve openbare scholen, charter schools, die extra onderwijstijd krijgen (iets) beter presteren op taal en rekenen dan vergelijkbare scholen. Deze scholen met een langer schooljaar én een langere schooldag én op zaterdag onderwijs, hebben meer kans op leerwinst: de scholen presteren (iets) beter op taal en rekenen dan vergelijkbare scholen.
De Nederlandse effectonderzoeken naar onderwijstijdverlenging hebben de volgende inzichten opgeleverd wat betreft de factoren die de effectiviteit van onderwijstijdverlenging kunnen vergroten: een frequent en intensief onderwijsaanbod dat goed aansluit bij het beoogde doel; het gebruik van (bewezen) effectieve methoden; een positief imago en een hoog ambitieniveau van de aanpak; strenge selectie van leerlingen die mogen deelnemen, de inschakeling van topdocenten en een krachtige aansturing. De leertijd van de onderwijstijdverlenging wordt daardoor optimaal besteed.
Een Nederlands onderzoek laat zien dat één maand vroeger naar school een klein positief effect heeft op de taal- en rekenscores van achterstandskinderen. Een Amerikaans onderzoek toont aan dat met het verlengen van de kinderopvangtijden de leesscores van de kinderen (iets) stijgen.

1 Achtergronden van het onderzoek

1.1 Inleiding

Op verzoek van het Ministerie van OCW heeft het ITS een internationale literatuurstudie uitgevoerd naar de effecten van variatie in onderwijstijd op de onderwijskwaliteit. In de paragrafen hierna wordt eerst ingegaan op de achtergronden van de aanvraag, vervolgens wordt de probleemstelling verduidelijkt en daarna volgt een uitwerking van de onderzoeksopzet.

1.2 Aanleiding, onderzoeksvragen, -opzet en -uitvoering

Naast inzicht in de behoefte en tevredenheid van de betrokkenen over variatie in onderwijstijd wil het ministerie ook graag weten welke effecten flexibilisering van de onderwijstijd heeft op de kwaliteit van het gegeven onderwijs. Het is onbekend of hier wetenschappelijk onderzoek naar verricht is. Over het effect van aanpassingen van de onderwijstijd op schoolniveau bestaat echter wel onderzoek. Zo is er onderzoek naar het effect van de lengte van de zomervakantie en bestaat er onderzoek naar het bioritme van leerlingen en hoe dit zich kan vertalen naar schooltijden. Het ministerie heeft nu behoefte aan een literatuurstudie die de bestaande onderzoeken op dit terrein actualiseert en bundelt.
Het onderzoek dient antwoord te geven op de volgende vragen:

1. Welke vormen van variatie in de onderwijstijd zijn van belang: variatie in individuele onderwijstijden (bv. scholen die met standaardtijden werken, maar daarbinnen met individuele lesroosters) en/of variatie in schooltijden binnen een schooldag (bv. leerlingen die tussen 8 en 9 uur mogen starten en tussen 14 en 15 uur klaar zijn, afhankelijk van hun begintijd)?
2. Wat is het effect van flexibele/individuele onderwijstijden op de onderwijskwaliteit, i.c. cognitieve en niet-cognitieve effecten bij leerlingen?
3. Aan welke randvoorwaarden moet voldaan worden om de onderwijskwaliteit te borgen bij een verdere flexibilisering van de onderwijstijd?
4. Welk effect heeft de verdere flexibilisering van de onderwijstijd op schoolniveau op de kwaliteit van het gegeven onderwijs? Bij verdere flexibilisering wordt hier

gedacht aan onderwerpen die niet zijn bestudeerd in een eerdere door het ITS verrichte reviewstudie rond dit thema (Driessen, Claassen & Smit, 2010)[1], zoals:

- het aantal schooldagen in een schoolweek;
- snipperdagen;
- lange weekenden;
- de spreiding van vakanties over het schooljaar heen.

5. Zijn er sinds het verschijnen van die eerdere reviewstudie uit 2010 nieuwe studies verschenen naar de onderwerpen die destijds wel zijn onderzocht: het effect van langere schooldagen, brede scholen, het bioritme model, lengte van zomervakanties, jonger starten?
6. Geven deze studies nieuwe inzichten of kantelen zij ons beeld van het effect van bepaalde aanpassingen op de onderwijskwaliteit?

1.3 Achtergronden en analysekader

Kinderen gingen tot begin jaren zestig van de vorige eeuw op zaterdag tot 12.15 uur naar school en hun vader werkte tot 13.00 uur. Zo zag de zaterdagmorgen er in de meeste Nederlandse gezinnen uit.[2] Met de invoering van de vijfdaagse werkweek en verandering van de schooltijden (5 dagen naar school, een lange middagpauze en woensdagmiddag vrij) konden werknemers zich in de weekeinden met hun gezin vrijer bewegen. Er was meer tijd voor winkelen, voor sportieve activiteiten en voor familie- en vriendenbezoek. De maatschappij is sindsdien sterk veranderd. Er is een groeiend aantal werkende alleenstaande ouders en tweeverdieners. Werk is de sleutel tot maatschappelijke participatie (Rinnooy Kan, 2007).[3] Als beide ouders werken, voldoen de ‘oude’ schooltijden vaak niet meer. De aanwezigheid van voldoende voorzieningen voor kinderopvang kan als een onmisbare voorwaarde worden beschouwd voor de sociaal-economische participatie van vrouwen. Het realiseren van mogelijkheden voor opvang tussen de middag voor kinderen in de basisschoolleeftijd – naast andere voorzieningen als buitenschoolse opvang na schooltijd en in de schoolvakanties – is één van de mogelijke maatregelen in dit verband (Anderson, 2000; Ehrenreich, Russell & Hochschild, 2002).[4] Een probleem waar men tegen

---

1 Driessen, G., Claassen, A., & Smit, F. (2010). *Variatie in schooltijden. Een internationale literatuurstudie naar de effecten van verschillende invullingen van de schooldag, de schoolweek en het schooljaar.* Nijmegen: ITS.

2 http://www.rijnland.net/rijnland_0/erfgoed_0/uitgelicht_0/virtuele_map/1961-2011_50_jaar

3 Rinnooy Kan, A. (2007). Werk is de sleutel tot maatschappelijke participatie. *Opbouwen*, 5 (maart), 3-5.

4 Anderson, B. (2000). *Doing the dirty work? The global politics of domestic labour.* London: Zed Books. Ehrenreich, B., & Russell Hochschild, A. (2002). *Global woman. Nannies, maids and sex workers in the new economy*. London: Granta Books.

aanloopt is dat enerzijds de arbeidsparticipatie van vrouwen omhoog gaat en de behoefte aan kinderopvang en dus tussenschoolse opvang toeneemt en anderzijds dat er minder vrijwilligers beschikbaar zijn om als overblijfkracht te werken, omdat dit voornamelijk die niet-werkende moeders zijn. En die worden juist gestimuleerd om te gaan werken (Ministerie VWS, 2002).[5] Ouders worden steeds vaker als cliënten beschouwd die eisen kunnen stellen aan de 'producten' van scholen/schoolbesturen en kinderopvanginstellingen, zoals dat al langer gangbaar is in de Verenigde Staten en Engeland (Smit, Sluiter & Driessen, 2006; Smit, Wester & Van Kuijk, 2012).[6] Zij krijgen net als in veel landen ook de middelen om eventueel de school via een klachtenregeling of een geschillencommissie ter verantwoording te roepen.[7]

Nederlandse basisscholen zijn sinds 2006 vrij om hun schooltijden zelf vast te stellen. Ook het wettelijk voorschrift dat scholen niet langer dan 5,5 uur per dag les mogen geven, is op 1 augustus 2006 komen te vervallen. Wel moeten scholen nog steeds zorgen voor een evenwichtige verdeling van activiteiten over de dag. De onderwijstijd over acht schooljaren is wettelijk bepaald op minimaal 7.520 uur. Dat is gemiddeld 940 uur per jaar.

Circa een kwart (23%) van de basisscholen is de afgelopen jaren overgegaan op een *onderwijsmodel met nieuwe schooltijden* (Schaapman & Van der Woud, 2012).[8] De belangrijkste nieuwe schooltijdmodellen zijn:

- Het *continurooster*: vier dagen les met een korte middagpauze, woensdagmiddag (en vaak de onderbouw op vrijdagmiddag) vrij, eindtijd vaak om 14.45 uur.
- Het *Hoorns model*: traditionele schooltijden, alle kinderen op woensdag- en vrijdagmiddag vrij.
- Het *vijf-gelijke-dagenmodel*: vijf identieke schooltijden, geen vrije middagen, korte middagpauze, eindtijd vaak om 14.00 of 14.30 uur.
- Het *bioritme-model*: leren volgens bioritme (10.00-12.00 en 14.30-16.30 uur), lange middagpauze (12.00-14.30 uur) met opvang, inclusief lunch en ontspanning.
- Het *7 tot 7-model* en *integraal kindcentrum*: aaneengesloten programma zonder vaste pauzes, geen vaste vrije middagen, het hele jaar van 7.00 tot 19.00 uur open.

---

5 Ministerie VWS (2002). *Beleidsbrief Tussenschoolse opvang van 20 maart 2002.* Den Haag: Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport.

6 Smit, F., Sluiter, R., & Driessen, G. (2006). *Literatuurstudie ouderbetrokkenheid in internationaal perspectief.* Nijmegen: ITS.
Smit, F., Wester, M., & Kuijk, J. van (2012). *Ouderbetrokkenheid en verbeteren van leerprestaties. Literatuurstudie.* Nijmegen: ITS.

7 Smit, F. (2014). *Medezeggenschap en kwaliteitsverbetering van het onderwijs. Praktische toelichting Wet medezeggenschap op scholen*. Amsterdam: SWP.

8 Schaapman, A., & Woud, L. van der (2012). *Rapportage Meting PO – alternatieve schooltijden*. Utrecht. DUO Onderwijsonderzoek.

Begrippen
Rond het brede thema ‘onderwijstijd’ wordt een groot aantal verwante begrippen gebruikt. Om helder te krijgen wat die precies inhouden en om ze van elkaar te onderscheiden worden die hierna eerst geëxpliciteerd.

De onderwijstijd is de tijd die leerlingen toegemeten krijgen om zich de leerinhouden eigen te maken. De overheid heeft vastgelegd hoeveel tijd basisscholen moeten besteden aan onderwijs: onderwijstijd. Artikel 8, lid 9 onder a t/m c van de Wet op het primair onderwijs (WPO) bevat de regels voor *onderwijstijd*. Er geldt een minimale onderwijstijd van 7.520 uur per leerling in 8 jaar. Met een minimum van 3.520 in de onderbouw en 3.760 in de bovenbouw. De resterende 240 uur kunnen scholen naar eigen inzicht inroosteren. De schoolweek heeft in de laatste 6 schooljaren minimaal 5 dagen. Het is in de laatste 6 schooljaren toegestaan om 7 keer per jaar een 4-daagse schoolweek te hebben. Deze 4-daagse schoolweken moeten evenwichtig over het schooljaar zijn verdeeld. Er moet sprake zijn van een evenwichtige verdeling van onderwijstijd over de dag. Het onderwijs onder pedagogisch-didactische verantwoordelijkheid van bekwaam onderwijspersoneel worden uitgevoerd. Het onderwijs moet deel uitmaken van het door de school geplande en voor de leerlingen verplichte onderwijsprogramma. Op *schoolniveau* wordt met instemming van de medezeggenschapsraad vastgesteld welke soorten onderwijsactiviteiten meetellen als onderwijstijd.

Schooltijd is de tijd die een leerling verplicht op school aanwezig moet zijn. Scholen mogen de schooltijden zelf vaststellen. In het basisonderwijs kunnen ouders via de medezeggenschapsraad invloed uitoefenen op de schooltijden. Zo kunnen basisscholen de schooltijden beter aanpassen aan de wensen van de ouders wat betreft de pauzetijden. De basisschool kan de schooltijden niet veranderen zonder instemming van de ouders die in de medezeggenschapsraad zitten. De schooltijden worden voor het begin van een nieuw schooljaar vastgesteld. De school is verplicht de schooltijden in de schoolgids te vermelden.

De *leertijd* is de tijd die leerlingen besteden om zich de leerinhouden eigen te maken. De tijd die leerlingen aan leertaken besteden is een van de krachtigste voorspellers van de leerresultaten. De vraag is of die tijd effectief wordt besteed.
Het *leerproces* is het proces waarin de leerlingen kennis en vaardigheden verwerven. In dit proces is de aansturing van de leerkracht veelal een belangrijkste factor om te zorgen voor kwaliteit en effectiviteit binnen dit leerproces: onderwijs afstemmen op de verschillen tussen de leerlingen, duidelijke uitleg, controleren of de leerlingen het begrijpen.

Onder *formele kinderopvang* wordt verstaan het bedrijfsmatig verzorgen en opvoeden van kinderen. *Buitenschoolse opvang*, soms ook *naschoolse opvang* genoemd, is een verzamelnaam van alle professionele kinderopvang, geregeld voor kinderen tussen de 4 en 13 jaar 'buiten' de schooltijden. Dit is per definitie na schooltijd en gedurende hele dagen tijdens de schoolvakanties, en soms ook voordat de school begint en als overblijven tussen de middag. *Kinderopvang tussen de middag* of *overblijven* en *tussenschoolse opvang* houdt in dat leerlingen onder toezicht de middagpauze in het schoolgebouw en op het terrein van de school doorbrengen.
Onder een *dagarrangement* voor kinderen van 4-12 jaar wordt verstaan een aaneengesloten aanbod van voorschoolse opvang, onderwijs, opvang tussen de middag en culturele, educatieve en sportieve activiteiten na school.

Een *continurooster* is een schooltijdenrooster waar de middagpauze van beperkte duur is en alle of de meeste leerlingen tussen de middag op school blijven. De term 'continurooster' komt niet voor in formele wet- en regelgeving. Veelal wordt er onder verstaan dat leerlingen een ononderbroken schooldag hebben, dat wil zeggen een schooldag die niet onderbroken wordt om leerlingen in de gelegenheid te geven thuis te eten. Criteria die indicatief zijn voor een continurooster: de duur van de middagpauze bedraagt maximaal 45 minuten in de bovenbouw en meer dan driekwart van de leerlingen blijft over (Smit & Claessen, 1997).[9]

De Regeling vaststelling *schoolvakanties* 2013-2016 (op grond van artikel 15 lid 2 WPO) bepaalt dat de zomervakantie centraal wordt vastgesteld. Met ingang van het schooljaar 2013/2014 is ook de kerstvakantie en één week meivakantie centraal vastgesteld. Voor de overige vakanties gelden adviesdata. Scholen kunnen de data van deze vakanties zelf vaststellen. Basisscholen bepalen ook zelf of zij de verplichte week meivakantie willen verlengen, bijvoorbeeld tot 2 weken.

VVE-programma's zijn specifieke voorzieningen gericht op bepaalde categorieën van ouders en/of kinderen, meestal uit sociaal-economische en etnisch-culturele achterstandssituaties.[10] De uitvoering van deze programma's vindt plaats in het gezin of in een centrum, in het algemeen een peuterspeelzaal of basisschool. De programma's

9 Smit, F., & Claessen, J. (1997). *Totstandkoming en werking van continuroosters in het basisonderwijs.* Nijmegen: ITS. http://www.slideshare.net/frederiksmit/smitenclaessen

10 In het Engelse taalgebied wordt dit veld aangeduid met 'Early Childhood Care and Education' (ECCE; vgl. OECD, 2000). Opvang ('care') maakt daar nadrukkelijk onderdeel van uit. In de Nederlandse situatie suggereert de aanduiding 'Voor- en Vroegschoolse Educatie' dat er geen sprake zou zijn van opvang. Dat is echter wel het geval, immers, de kinderopvang maakt ook deel uit van de VVE. De Onderwijsraad (1998) spreekt in dit verband over 'educatief geïnspireerde voorzieningen'.

richten zich op kinderen van 2 tot 6 jaar en/of hun ouders. Het gaat hier om een zeer divers aanbod van zowel op centraal als lokaal niveau ontwikkelde voorzieningen.
Bij *gedifferentieerd onderwijs* geeft de leraar les aan groepen leerlingen: stemt onderwijs af op de leerbehoeften van groepen leerlingen, selecteert technologie en hulpmiddelen gericht op de leerbehoeften van groepen leerlingen, houdt de voortgang bij op basis van contacturen en niveau, gebruikt toetsing voor het leren, gebruikt data en toetsen om groepen en individuele leerlingen voortdurend feedback te geven ter bevordering van het leren.[11]

Bij *individueel onderwijs* geeft de leraar les aan individuele leerlingen: voorziet in leerbehoeften van de individuele leerling, selecteert technologie en hulpmiddelen gericht op de leerbehoeften van de individuele leerling, houdt de voortgang bij op basis van contacturen en niveau, gebruikt toetsing van het leren, gebruikt data en toetsen om voortgang te bevestigen en te rapporteren wat de individuele leerling heeft geleerd. [12]

Bij *gepersonaliseerd, onderwijs* stuurt de leerling zijn of haar eigen leerproces. De leerling verbindt het leren aan eigen interesses, passies en ambities, ontwikkelt de vaardigheden om zelf de juiste technologieën, hulpmiddelen te kiezen en te gebruiken, bewijst dat hij/zij stof beheerst in een competentiegericht model, gebruikt toetsing om te leren, wordt een zelfsturende leerling die de eigen voortgang bijhoudt en reflecteert op basis van beheersing van stof en vaardigheden.[13] Gepersonaliseerd onderwijs vereist andere didactische- en ict-vaardigheden van leerkrachten, maar ook een schoolgebouw met een degelijke infrastructuur en multifunctionele en flexibele onderwijsruimtes.[14]

In het basisonderwijs meet de Onderwijsinspectie jaarlijks de *onderwijskwaliteit* aan de hand van de volgende zes indicatoren: evalueren van het onderwijsleerproces en van de resultaten, het planmatig werken, duidelijke uitleg geven, het aanbod dekkend

11 http://tech.ed.gov/wp-content/uploads/2013/10/netp2010.pdf
http://innovatie.kennisnet.nl/wp-content/uploads/2015/03/Personaliseren-in-het-Leren-een-Internationale-Schets-Kennisnet-Februari-2015.pdf
12 http://tech.ed.gov/wp-content/uploads/2013/10/netp2010.pdf
http://innovatie.kennisnet.nl/wp-content/uploads/2015/03/Personaliseren-in-het-Leren-een-Internationale-Schets-Kennisnet-Februari-2015.pdf
13 http://tech.ed.gov/wp-content/uploads/2013/10/netp2010.pdf
http://innovatie.kennisnet.nl/wp-content/uploads/2015/03/Personaliseren-in-het-Leren-een-Internationale-Schets-Kennisnet-Februari-2015.pdf;
http://www.personalizelearning.com/2012/04/explaining-chart.html
14 http://tech.ed.gov/wp-content/uploads/2013/10/netp2010.pdf
Ministerie van OCW. *OCW Kennisagenda editie 2015.*

is voor de kerndoelen en wat de opbrengsten zijn aan het einde basisschool.[15] Onderwijs is gericht op het verwerven van kennis, vaardigheden en attitudes door leerlingen. Het verhogen en borgen van de onderwijskwaliteit heeft dus in eerste instantie daarop betrekking.[16] De Onderwijsinspectie kent een school een basisarrangement toe als de opbrengsten en de kwaliteit van het onderwijsproces van voldoende niveau is.[17]

---

15 http://www.trendsinbeeld.minocw.nl/grafieken/3_1_2_2.php

16 http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/2013/11/11/rapport-de-stand-van-educatief-nederland-2013-een-smalle-kijk-op-onderwijskwaliteit.html

17 http://www.onderwijsinspectie.nl/binaries/content/assets/publicaties/2012/brochure-toezichtkader-po-vo-2012.pdf ml

2 Onderzoeksopzet en -uitvoering

2.1 Inleiding

In paragraaf 2.2 van dit hoofdstuk bespreken we de onderzoeksopzet en -uitvoering. In paragraaf 2.3 geven we een overzicht van de verdere opbouw van het rapport.

2.2 Literatuurstudie

Het onderzoek heeft de vorm van een internationale literatuurstudie. Bij de uitvoering daarvan is een vergelijkbare werkwijze gehanteerd als eerder door Driessen, Claassen & Smit (2010)[18] werd gevolgd. Daarbij is volgens een *inside-out* strategie gewerkt: eerst wordt gebruik gemaakt van de op het ITS aanwezige expertise om zo vervolgens op een gerichtere en efficiëntere wijze op zoek te gaan naar de meest relevante informatiebronnen.

Daarbij hebben de onderzoekers gebruik maken van zoeksystemen als Scopus, Web of Science, Picarta, Psychinfo, SciVerse, ERIC, Online Contents en Scholar. Daarna wordt de *snowball* strategie gevolgd: via de in de relevant gebleken bronnen genoemde referenties is verder gezocht.
Bij de literatuur search zijn onder meer de volgende zoektermen gehanteerd (afzonderlijk): learning time, individual, individualization, differentiation, school hours, variation, flexibility, personalized, personalization, adaptive, alternative en evidence-informed-education. En in combinaties, zoals: personalized learning time, individualized learning time, personalized school hours, adaptive learning time, personalized school hours, individualized school hours, adaptive school hours, flexible timetables, flexible scheduling.

Daarnaast is gezocht op bijvoorbeeld Early Childhood Care and Education, Year-round schools, Charterschools, Miami Dade County Public Schools, The Massachusetts Expanding Learning Time to Support Student Success Initiative, Playing for Succes centra.
Maar ook Nederlandse varianten, zoals: flexibele schooltijden, flexibilisering schooltijden, flexibilisering onderwijstijden, flexibilisering onderwijstijd en optimale leer-

18 Driessen, G., Claassen, A., & Smit, F. (2010). *Ibidem*

tijd. Ook is gekeken naar: Integraal Kindcentrum, Sterrenschool, Bioritme model, O4NT / Steve JobsSchool, iPadscholen, scholen met tablets, Windows-8-tablets.

Om informatie te verzamelen over flexibilisering van de onderwijstijd op individueel niveau zijn daarnaast sleutelpersonen met kennis op dit terrein benaderd om additionele informatie te verschaffen over ontwikkelingen op dit terrein, ook voor wat er in andere landen gebeurt. Informatie is opgevraagd bij de Vereniging voor Openbaar Onderwijs, de Onderwijsinspectie, de oprichters van De School, O4NT / Steve JobsSchool, de Vereniging van Sterrenscholen en de directeur van de Wilgenhoek.

De literatuurstudie heeft een internationaal karakter. Hoewel er geen restrictie is aangebracht naar land, lag het hoofdaccent Nederland en daarnaast op België, Denemarken, Zweden, Finland, Noorwegen, Verenigde Staten, Engeland, India, Australië en Canada.

Het onderzoek richtte zich primair op de leeftijdscategorie van 4- tot 12-jarige kinderen, dat wil zeggen de basisschoolfase. Wat betreft de bestudering van de verdere flexibilisering van het aantal schooldagen in een schoolweek, snipperdagen, lange weekenden en de spreiding van vakanties over het schooljaar heen concentreerden we ons op de opgedane ervaringen in de afgelopen twee decennia, dus vanaf 1995. Daarnaast inventariseerden we de bevindingen van recente studies, vanaf 2010, die in het eerdere ITS-onderzoek naar 'Variatie in schooltijden' zijn onderzocht: het effect van langere schooldagen, brede scholen, het bioritme model, lengte van zomervakanties en jonger starten.

De verzamelde literatuur is op de volgende wijze gesystematiseerd en geanalyseerd:
De hoofdindeling is die naar land, waarbij Nederland uiteraard de hoofdmoot vormt. Daarbij is eerst telkens een korte situatietypering gegeven.
Daarna was het streven te komen tot een overzicht van effecten per categorie van betrokkenen. Daarbij gaat het dan om een onderscheid tussen kinderen; ouders; de school: bestuur, directie en leraren; instelling voor tussen-, na- en buitenschoolse opvang; en de instelling voor sport en cultuur en begeleiders/trainers.
Voor zover mogelijk lag het ook in de bedoeling een onderscheid te naar effectmaat maken, voor de kinderen bijvoorbeeld tussen cognitieve en niet-cognitieve effecten (bv. prestaties, resp. gedrag en houding) en voor effecten op de onderwijskwaliteit (bv. toetsresultaten, resp. gedrag en houding van leerlingen).
Voor zover daar informatie over voorhanden is wordt ook ingaan op de condities waaronder de effecten optreden en worden tevens verklaringen geven voor het al-dan-niet optreden van de effecten.

In onderstaande figuur presenteren we een schematisch ordeningsmodel van mogelijke effecten.

Schematisch overzicht ordening mogelijke effecten

Activiteiten	VS, Australië, Canada, India	Europa	NL	Doelen	Beoogde en feitelijke effecten	Bronnen
Flexibilisering onderwijstijd op individueel niveau						
Overheidsbeleid en initiatieven in VS, Australië, Canada, Zweden, Engeland, India, Finland, Noorwegen en Denemarken Gepersonaliseerd en gedifferentieerd leren binnen gangbare schooltijden in Nederland Topsport Talentschool De School De Sterrenschool Integraal Kindcentrum Experiment elf basisscholen met flexibele schooltijden O4NT / Steve JobsSchool De Wilgenhoek						
Flexibilisering onderwijstijd op schoolniveau						
Aantal schooldagen in schoolweek Vijf-gelijke-dagenmodel Snipperdagen en lange weekenden Spreiding vakanties over schooljaar Langere schooldagen Brede school Bioritme model Lengte zomervakantie Jonger starten Verplichte lesuren						

2.3 Verdere opbouw van het rapport

In hoofdstuk 3 bespreken we de flexibilisering van de onderwijstijd op op individueel niveau schoolniveau. In hoofdstuk 4 komt de flexibilisering van de onderwijstijd op schoolniveau aan de orde.

3 Flexibilisering onderwijstijd op individueel niveau

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk beschrijven we flexibilisering van de onderwijstijd op individueel niveau. In paragraaf 3.2 schetsen we het overheidsbeleid en initiatieven in de VS, Australië, Canada, Zweden, Engeland, India, Finland, Noorwegen en Denemarken. In paragraaf 3.3 bespreken we gepersonaliseerd en gedifferentieerd onderwijs binnen de gangbare schooltijden in Nederland. In paragraaf 3.4 tot en met paragraaf 3.10 beschrijven we het functioneren van scholen met nieuwe schoolconcepten en variatie in schooltijden/individuele onderwijstijden: de Topsport Talentschool, De School, De Sterrenschool, het Integraal Kindcentrum, een experiment bij elf basisscholen met flexibele schooltijden, de O4NT/Steve JobsSchool en de Wilgenhoek. Paragraaf 3.11 geeft een beeld van de voorwaarden voor het borgen van onderwijskwaliteit bij verdere flexibilisering onderwijstijd. In paragraaf 3.12 vatten we het hoofdstuk samen.

Op basis van de in het eerdere hoofdstuk geschetste criteria hebben we een uitvoerige search verricht naar de effecten van verschillende invullingen van de onderwijstijd op de onderwijskwaliteit in het PO. We hebben helaas moeten constateren dat er op dit gebied binnen de basisschoolfase nauwelijks empirisch wetenschappelijk onderzoek is verricht. In overleg met de opdrachtgever is er daarom voor gekozen op het punt van de flexibele/individuele onderwijstijden de scope te verleggen naar het VO en enkele meer uitgewerkte voorbeelden te beschrijven die niet in het PO te vinden zijn. We hebben verschillende interessante veelbelovende initiatieven aangetroffen in het voortgezet onderwijs die we hierna kort zullen bespreken.

3.2 Overheidsbeleid en initiatieven in VS, Australië, Canada, Zweden, Engeland, India, Finland, Noorwegen en Denemarken

Een recent rapport van de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO) concludeert dat leerlingen centraal moeten staan bij onderwijsleerprocessen en dat leerlingen veel meer volledig moeten worden betrokken bij hun leren en

zelf hun eigen voortgang dienen te kunnen beoordelen. Daarbij dient de ontwikkeling van kritisch denken en sociale competenties te worden gestimuleerd.[19]
In diverse landen ontwikkelt de overheid beleid wat betreft flexibilisering van leren en zijn initiatieven gestart met nieuwe onderwijsconcepten en verschillende invullingen van de onderwijstijd, waarbij men een balans probeert te vinden tussen controle van de leraar en meer autonomie van de leerling bij het leerproces.[20]

Het Amerikaanse ministerie van Onderwijs (Department of Education) stelt dat het onderwijs flexibel afgestemd dient te worden op de leerbehoeften, de belangstelling, voorkeur, taal, ambities en andere factoren die een rol spelen in het leven van leerlingen.[21] Diverse scholen werken met gepersonaliseerde leeromgevingen. Een voorbeeld hiervan zijn de Fulton County Schools, Atlanta in de VS (2014).[22] Er zijn geen feitelijke gegevens bekend over de effecten op leerlingen. Volgens hoofdinspecteur van het onderwijs Roger Cook van het Taylor County School District in Campbellsville, Kentucky in de Verenigde Staten heeft gepersonaliseerd leren als effect dat in zijn district schooluitval niet meer voorkomt en de leertijd wordt vergroot.[23]

Een grootschalig Amerikaans onderzoek (november 2014)[24] rapporteert dat gepersonaliseerd leren na twee jaar positieve effecten heeft op reken-/wiskunde- en taalprestaties van 5000 leerlingen van 23 instellingen voor kinderopvang (grades K-2) en scholen voor primair onderwijs (*charter schools* grades 3-5, grades 6-8, grades 9-12) dan bij een controlegroep van scholen met een 'gewone' aanpak voor leerlingen met dezelfde achtergrondkenmerken. Leraren stellen leerlingprofielen op, bieden competentiegerichte en/of flexibele leeromgevingen aan en ontwikkelen samen met de leerling persoonlijke leertrajecten.[25]
'Personalized learning' betekent in dit project dat de leraren in hun aanpak nauwgezet aansluiten bij de individuele leerprofielen van leerlingen. Leraren hebben een up-to-date beeld van de leerlingen wat betreft motivatie, voortgang en leerdoelen. De leraren creëren en monitoren flexibele (ict-)leeromgevingen voor de leerlingen waardoor de leertijd effectief wordt besteed. Het is de bedoeling dat leraren en leerlingen *flexi-*

---

19 http://www.oecd.org/edu/school/synergies-for-better-learning.htm
20 http://www.ascilite.org.au/ajet/ajet26/drexler.pdf
21 http://tech.ed.gov/netp/
22 http://collegeready.gatesfoundation.org/sites/default/files/Early%20Progress%20Interim%20Report%20on%20Personalized%20Learning%20-%20Full%20Report.pdf
23 https://www.edsurge.com/n/2014-04-14-how-a-district-ended-student-dropouts-with-personalized-learning
24 RAND Corporation (2014). Early Progress: Interim Report on Personalized Learning. Bill & Melinda Gates Foundation.
25 RAND Corporation (2014). *Early Progress: Interim Report on Personalized Learning. Bill & Melinda Gates Foundation*.

bel omgaan met de onderwijstijd wat betreft de tijdbesteding aan individuele en groepsinstructie. Er is een zodanige taakverdeling binnen de lerarenteams dat leraren meer tijd hebben om kleine groepjes instructie te geven. Indien mogelijk en wenselijk schakelt de school ouders en vrijwilligers in om het geformuleerde ambitieniveau te realiseren. Het doel van het gepersonaliseerde leren is dat leerlingen zelfstandig, intrinsiek gemotiveerd, hun eigen leerproces sturen en hun eigen tijd (leren) indelen. Indien nodig wordt de schooldag en het schooljaar verlengd om de individuele leerdoelen te realiseren.
De onderzoekers concluderen dat met de aanpak van gepersonaliseerd leren de reken-/wiskunde- en taalscores tussen 0.14 en 0.56 standaarddeviatie stijgen. Met name achterstandsleerlingen hebben baat bij de aanpak.[26]

Bij de aanpak van ‘personalized learning’ dragen leertijd, onderwijstijd en schooltijd bij aan de *effectiviteit van het leerproces* (vgl. Hattie, 2007).[27] ‘time on task’, ‘learning time’, en ‘(optimized) opportunity to learn’; bovendien betreft het niet alleen de tijd die op school wordt doorgebracht, maar ook de tijd buiten school, bijvoorbeeld thuis (huiswerk) of in clubverband. Kenmerken op het niveau van de school ‘opportunity to learn’ en ‘learning time’ hebben het sterkste effect op onderwijsopbrengsten (vgl. Scheerens, 2007).[28] Het simpelweg uitbreiden van de leertijd, door bijvoorbeeld de schooldag te verlengen, hoeft niet noodzakelijkerwijs te leiden tot betere leeropbrengsten. Veel belangrijker blijkt te zijn hoe effectief de tijd (effectieve leertijd) wordt ingevuld en benut. De kwaliteit van de leraar en het curriculum zijn doorslaggevend bij het optimaliseren van de effectieve leertijd (vgl. Marzano, 2003; Hattie 2009a, 2009b).[29]

Op Australische scholen is de betrokkenheid van de individuele leerling en de effectiviteit van het leren een belangrijk actueel thema. Gepersonaliseerd leren wordt als een

---

26 http://www.fultonschools.org/en/divisions/acd/Documents/FCS%20Personalized%20 Learning%20Roadmap%20Final%20v03102014.pdf.

27 Hattie, J. (2007). *Developing potentials for learning: Evidence, assessment and progress*. Presentatie 12th Biennial Conference EARLI 2007, Budapest (H), 28 augustus – 1 september 2007. Op 20/01/13 gedownload van http://www.education.auckland.ac.nz/uoa/hattie-papers-download.

28 Scheerens, J. (2007). *Review and meta-analyses of school and teaching effectiveness.* Enschede: University of Twente.

29 Marzano, R. (2003). *What works in schools*. Alexandria, VA: ASCD.
Hattie, J. (2009a). *Visible learning. tomorrow's schools, the mindsets that make the differences in education.* Presentatie The Treasury, Wellington (NZ), 8 september 2009. Op 20/01/13 gedownload van http://www.treasury.govt.nz/publications/media-speeches/guestlectures/pdfs/tgls-hattie.pdf
Hattie, J. (2009b). *Visible learning: A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement.* London & New York: Routledge.

belangrijke strategie gezien om deze doelen te realiseren.[30] Daarbij maakt men gebruik van nieuw ontwikkelde programma's, zoals Mathspace; een online reken- en wiskundeprogramma voor basisschoolleerlingen. Dit programma houdt bij hoe leerlingen een wiskundig probleem aanpakken, geeft gepersonaliseerde feedback aan de leerlingen en verstrekt analytische rapporten aan de leerkracht. Effecten op prestaties zijn niet bekend.[31] Het ministerie van onderwijs van de staat Victoria (State Government Victoria, Department of Education & Training) geeft op de website '*Personalised Learning'* suggesties voor het opzetten van leergemeenschappen, een bredere toepassing van mobiele apparaten, één-op-één-programma's, multidisciplinaire programma's / projecten, het opzetten van samenwerkingsverbanden met bibliotheken en het stimuleren van gepersonaliseerd leren in met name het voortgezet onderwijs. Gegevens over de effecten van deze aanpak worden niet vermeld.[32]

In Canada heeft de provincie British Columbia gepersonaliseerd leren opgenomen als een van de speerpunten in het provinciale onderwijsplan (januari 2015). Leerlingen in het voortgezet onderwijs dienen vooral een actieve rol te gaan spelen in het vormgeven van hun eigen onderwijs en meer verantwoordelijkheid te krijgen voor *de eigen invulling van de leertijd* en hun eigen leerprestaties binnen de vastgestelde schooltijden. Er is geen informatie over de effecten van gepersonaliseerd leren op de leerprestaties van de leerlingen beschikbaar.[33] Verschillende scholen voor voortgezet onderwijs, zoals De Greenwood College School in Toronto, zijn gestart met het personaliseren van het onderwijs voor leerlingen in de klassen 7 tot en met 12 waarbij leerlingen ook gebruik maken van online leermiddelen. Er is geen informatie over de effecten van gepersonaliseerd leren op de leerprestaties van de leerlingen.[34]

In 2000 is in Zweden de Kunskapsskolan ('kennisschool') gestart voor leerlingen in het voortgezet onderwijs. Iedere leerling wordt gezien als een uniek individu dat meer uit zichzelf kan halen dan hij of zij ooit voor mogelijk had gehouden. Kunskapsskolan is de eigenaar en ontwikkelaar van het KED-programma: *Kunskapsskolan EDucation;* een aanpak voor gepersonaliseerd onderwijs binnen de schooltijden van 9 uur 's ochtends tot 4 uur 's middag. De behoeften, ambities en leerdoelen van individuele leerlingen vormen het uitgangspunt van de aanpak. Rondom vaste pedagogisch-didactische opvattingen is een integraal concept ingericht, waarin de actieve betrok-

30 http://www.education.vic.gov.au/school/principals/participation/Pages/reengagepersonal.aspx
http://www.tlrp.org/documents/personalised_learning.pdf
31 http://innovatie.kennisnet.nl/wp-content/uploads/2015/03/Personaliseren-in-het-Leren-een-Internationale-Schets-Kennisnet-Februari-2015.pdf
32 http://www.education.vic.gov.au/school/principals/participation/pages/reengagepersonal.aspx
33 http://www2.gov.bc.ca/gov/topic.page?id=8850EC2B4C3B469AB97CD5FC039026C6
34 https://www.facebook.com/pages/Greenwood-College-School/138629896185229

kenheid van ouders bij de schoolcarrière van belang wordt geacht. De webportal en de huisvesting spelen een belangrijke rol spelen in het concept. Leerlingen kunnen in een digitale leeromgeving (bijna alle leerlingen hebben een tablet), *in eigen tempo* en *op zelf gekozen tijden binnen de onderwijstijden, een op maat gemaakt programma volgen.* Leerlingen kunnen gemiste lessen (thuis) online volgen. De leerling werkt hierbij nauw samen met een studiecoach die helpt bij het opstellen van het programma en de leerdoelen en vorderingen in de gaten houdt. Als een leerling meer diepgang nodig heeft, dan zijn daar vakdocenten voor beschikbaar. [35]

Het KED-programma wordt op 36 door de overheid gefinancierde scholen voor voortgezet onderwijs in Zweden toegepast. Sinds 2010 zijn vier scholen voor voortgezet onderwijs in het Verenigd Koninkrijk met dit concept gesticht onder de naam Learning Schools Trust.[36] In de VS is de Innovate Manhattan Charter School (voortgezet onderwijs) in New York City gestart.[37] In 2013 werd de eerste school voor primair en voortgezet onderwijs (particulier onderwijs) in Gurgaon, in de buurt van Delhi (India) geopend: Kunskapsskolan Gurgaon.[38] In Nederland zijn initiatieven om de eerste scholen te beginnen.

Het netwerk van KED-scholen omvat 15.000 leerlingen en 1.200 medewerkers. Volgens de website van de Kunskapsskolan presteren de leerlingen beter dan de leerlingen van omringende scholen.[39] Bijna driekwart van de Zweedse scholen met het KED-programma zou tot de beste scholen van Zweden behoren. De Engelse school met het KED-programma, The Elizabeth Woodville School in Northamptonshire, kan volgens het Britse ministerie van onderwijs tot de beste 7% scholen in Engeland worden gerekend.[40] De informatie over de kwaliteit van de Innovate Manhattan Charter School in New York City is positief.[41] Kunskapsskolan Gurgaon behoort volgens 'The Times of India' tot de beste nieuwe scholen van India.[42] Er zijn geen feitelijke gegevens gepubliceerd over de effecten van flexibele/individuele onderwijstijden op de onderwijskwaliteit, i.c. cognitieve en niet-cognitieve effecten bij de leerlingen.[43]

---

35 http://www.kunskapsskolan.com/aboutus.4.52570e4b127643a7eac80001100.html
36 http://www.learningschoolstrust.org.uk
37 http://www.nyccharterschools.org/content/innovate-manhattan-charter-school
38 http://kunskapsskolan.edu.in
39 http://www.kunskapsskolan.com/aboutus/keyfacts.4.52155b18128a87c7cfd80009962.html
40 http://www.learningschoolstrust.org.uk/download/18.bc8d62c1440b830f4d17cb/1395673358988/LST+progress+report+March+2014.pdf
41 http://www.nyccharterschools.org/content/innovate-manhattan-charter-school
http://search.nycenet.edu/search?q=Innovate%20Manhattan%20Charter%20School%20&btnG=DOE+Search&site=default_collection&client=default_frontend&output=xml_no_dtd&proxystylesheet=default_frontend
42 http://TimesSchoolSurvey.com
43 http://www.kunskapsskolan.com

In Finland heeft de Universiteit van Helsinki met behulp van ICT een model voor samenwerkend leren ontwikkeld: het *'progressive inquiry'*-model. Leerlingen werken op eigen niveau en *in eigen tempo binnen de vastgestelde schooltijden*. Het is een combinatie van gedifferentieerd, individueel en gepersonaliseerd leren. In het concept is essentieel dat leerlingen intensief met elkaar samenwerken en communiceren om zo gedeelde kennis te ontwikkelen en te verbeteren. Op de Peltosaari-basisschool in de Finse stad Riihimäki wordt deze aanpak gebruikt om leerlingen uitdagende opdrachten te geven, hun eigen ideeën te presenteren en oplossingen in groepjes te bespreken. Er is geen effectonderzoek verricht.[44]

In Noorwegen hebben vijf Noorse provincies BYOD ('*Bring your own device'*) op hun scholen voor voortgezet onderwijs ingevoerd. Dit houdt in dat leraren en leerlingen hun eigen mobiele apparatuur gebruiken, zoals een laptop, tablet of smartphone, in plaats van apparatuur waarin de school voorziet. Dit sluit aan bij de wens van leerlingen om hun eigen apparaten te kunnen gebruiken. Hierdoor zullen steeds meer leerlingen binnenkort 24 uur per dag toegang hebben tot onderwijsmateriaal. Effecten op prestaties zijn niet bekend.[45] Het Noorse Centrum voor ICT in het Onderwijs werkt aan een proef met een virtuele wiskundeschool die het onderwijs personaliseert voor hoog presterende leerlingen die meer uitdaging nodig hebben en risicoleerlingen die juist extra ondersteuning en motivatie nodig hebben. Er zijn geen gegevens bekend over de effecten op de leerresultaten.[46]

In Denemarken hanteert de Hellerupschool (640 leerlingen) in Kopenhagen, voor leerlingen van 6 tot 16 jaar, een onderwijsmodel waarbij de lessen niet in klaslokalen worden gegeven. Een groot deel van het onderwijs, met *vaste begin- en eindtijden*, vindt plaats op de trappen in een centrale binnenruimte met zeshoekige paviljoenachtige hokjes waar groepslessen kunnen worden gegeven. Leerkrachten werken in teams aan het plannen en uitvoeren van de lessen, zodat ze bekend zijn met de lesstof voor elk niveau en ze alle leerlingen die daar behoefte aan hebben kunnen helpen. Leerlingen worden ingedeeld in groepen op basis van 'thuisplekken', waar ze 15-20 minuten les krijgen, waarna ze vrij zijn om elders in de school individueel of in groepjes *in hun eigen tempo binnen de onderwijstijden te werken* met behulp van hun eigen technologie; leerlingen hebben een laptop of een tablet. Het gebruik van smartphones is toegestaan. De tijden die (groepen) leerlingen aan opdrachten besteden verschillen. De leerlingen kunnen ook eten op zelf gekozen momenten en gebruik maken van de aanwezige keukens. De oudere jongens en meisjes kunnen ook naar

44 http://www.prometheanworld.com/rx_content/files/PDF/ProgressiveInquiryEngaging PersonalizedCollaborativeLearning-169673.pdf
45 http://www.itslearning.nl/byod
46 http://techcrunch.com/2014/04/01/lingvist/

buiten, in principe zo ver als het WiFi-netwerk reikt. De leerlingen gebruiken hun smartphones voor het onderhouden van het contact met de leraar ('mentor'). 'Wij geven vrijheid en ontwikkelen daardoor de eigen verantwoordelijkheid van onze leerlingen", aldus schooldirecteur Liselotte Nylander.[47] De aanpak vertaalt zich niet in betere leerresultaten van de leerlingen.[48]

3.3 Gepersonaliseerd en gedifferentieerd onderwijs binnen gangbare schooltijden in Nederland

Volgens de VO-Raad willen steeds meer scholen met behulp van nieuwe technologische ontwikkelingen hun onderwijs verder inrichten op de individuele behoeften van leerlingen. Op verzoek van de VO-Raad leidt Schoolinfo sinds het najaar van 2013 het Project Leerling 2020 bij het ondersteunen van scholen om verschillende vormen van gepersonaliseerd en gedifferentieerd onderwijs verder te ontwikkelen.[49] De VO-Raad biedt scholen praktische ondersteuning die met gepersonaliseerd leren aan de slag willen. Hieruit is een aantal documenten en filmpjes voortgekomen, die andere scholen kunnen helpen en inspireren om gepersonaliseerd en gedifferentieerd leren verder te brengen binnen de eigen instelling en real-time feedback te geven aan de leerlingen.[50] De eerste fase van het project is eind maart 2014 afgerond. Er zijn geen gegevens bekend over de effecten van de aanpak op de leerlingen.

Het ministerie van OCW heeft in juli 2014 een Bestuursakkoord gesloten met het onderwijs om hulpmiddelen en programma's voor digitaal leren te ontwikkelen dat meer maatwerk in de scholen mogelijk maakt. De PO-Raad heeft deze wens, samen met de VO-raad, bij de educatieve uitgevers neergelegd.[51] Uitgeverij Malmberg (Sanoma Learning) werkt samen met Knewton (New York) aan adaptieve leertechnologie waardoor gepersonaliseerd leren mogelijk wordt gemaakt voor het *voortgezet- én middelbaar beroepsonderwijs.*[52] Een aantal scholen werkt samen met uitgeverij ThiemeMeulenhoff aan de implementatie van gepersonaliseerd leren voor leerlingen in het *voortgezet onderwijs* via het leerplatform PulseOn. Dit platform creëert voor iedere leerling een unieke leeromgeving, uitgaande van zijn of haar behoeften, inte-

47 http://magazine.saks.nl/2/#!/uitgelicht/item/2 http://www.educatornetwork.com/HotTopics/physicallearningenvironments/0ad9d4b9-baca-44fc-8d36-8fce1be7bea8;
48 http://www.theglobeandmail.com/report-on-business/economy/canada-competes/no-classrooms-and-lots-of-technology-a-danish-schools-approach/article12688441/
49 https://www.poraad.nl/files/over_de_po-raad/bestuursakkoord_po.pdf
50 https://www.youtube.com/watch?v=nExpvLXap1U
51 https://www.poraad.nl/files/over_de_po-raad/bestuursakkoord_po.pdf
52 http://www.malmberg.nl/Malmberg/Malmberg-en-Knewton-gaan-samenwerken.htm

resses en ambities. Er zijn nog geen gegevens bekend over de effecten, omdat de leermiddelen nog in ontwikkeling zijn.[53]

Onderzoek van Meijer e.a. (2014)[54] bij acht basisscholen en zes scholen voor voortgezet onderwijs laat zien dat scholen, binnen de gangbare schooltijden, met tablets gaan werken om in het onderwijs beter aan te kunnen sluiten bij de moderne informatiemaatschappij, en meer maatwerk of differentiatiemogelijkheden te bieden. In het basisonderwijs gaat het vaak om kleinschalige pilots en worden relatief veel problemen met de infrastructuur gemeld. In het voortgezet onderwijs verloopt de invoering gestructureerder en treden veel minder infrastructurele problemen op. Effecten op prestaties zijn (nog) niet bekend of geconstateerd. Uit de interviews blijkt dat de gebruikte applicaties – tegen de verwachting in - doorgaans geen positieve effecten hebben op de motivatie van de leerlingen. Eén applicatie, een app voor rekenen in het voortgezet onderwijs, bleek een positief effect op de motivatie van leerlingen te hebben. Bij twee applicaties voor het vak Engels in het basisonderwijs en een applicatie voor Duits in het voortgezet onderwijs werden geen positieve effecten op motivatie gevonden.

Recent onderzoek van Smeets & Walraven (2014)[55] geeft een beeld van aanzetten tot gepersonaliseerd leren binnen de gangbare schooltijden op drie basisscholen.[56] Met inzet van Windows-8-tablets zijn de lesprogramma's van de scholen verrijkt en is geprobeerd gepersonaliseerd leren mogelijk te maken. Het doel van de aanpak was de motivatie bij leerlingen en leerkrachten te verhogen, meer zelfstandigheid van leerlingen te bereiken, beter aan te sluiten bij verschillen tussen leerlingen en betere leerprestaties te realiseren. Volgens Smeets & Walraven is het belangrijk na te denken over wat je wilt bereiken met de inzet van tablets en vervolgens een geschikte toepassing of opdracht te selecteren. Het rendement van de tablets is echter nog niet in leerresultaten uit te drukken. Daarvoor was het project te kleinschalig.

---

53 Smeets, E., & Walraven, A. (2014). *Windows 8 tablets van waarde. Een onderzoek naar tablets in het basisonderwijs.* Nijmegen: ITS.

54 Meijer, J., Emmelot, Y., Felix, C. & Karssen, M. (2014). *Gebruik van tablets in de school.* Amsterdam: Kohnstamm Instituut.

55 Smeets, E., & Walraven, A. (2014). *Windows 8 tablets van waarde. Een onderzoek naar tablets in het basisonderwijs.* Nijmegen: ITS.

56 Smeets, E., & Walraven, A. (2014). *Ibidem.*

3.4 Topsport Talentschool

De voorlopers van scholen in Nederland met een individueel leerplan vormen sinds 1991 de Topsport Talentscholen, voorheen de 'LOOT-scholen'.[57] Het concept van deze instellingen is om jonge sporttalenten hun schoolcarrière te laten combineren met topsport. Deze scholen bieden *volledig geïndividualiseerd onderwijs* aan voor kinderen die dagelijks urenlang trainen of afwezig zijn vanwege internationale wedstrijden. Een flexibel lesrooster, *zonder vaste schooltijden,* biedt ruimte voor trainingen en wedstrijden met (gedeeltelijke) vrijstelling van bepaalde vakken, uitstel of vermindering van huiswerk, voorzieningen om achterstanden - veroorzaakt door afwezigheid in verband met trainingen en wedstrijden - weg te werken. Daarnaast hebben de leerlingen een eigen begeleider.[58] De aanpak met een flexibel rooster heeft geen negatieve effecten op de kwaliteit van het onderwijs. Aan bijna alle scholen met een 'LOOT-afdeling' is door de Onderwijsinspectie een basisarrangement toegekend; dit betekent dat zowel de opbrengsten als de kwaliteit van het onderwijsproces van voldoende niveau is. Het volgen van onderwijs op Topsport Talentscholen, waar het aantal contacturen met sporttalenten veelal aanmerkelijk minder is dan op reguliere scholen, levert dezelfde gemiddelde examencijfers op. Wel hebben leerlingen op een Topsport Talentschool veelal meer studiejaren nodig voor de afronding van hun middelbare school en ze stromen vaker af naar een lager onderwijsniveau.[59]

3.5 De School

De School is in 2008 als eerste basisschool in Nederland (Zandvoort) gestart met flexibele en ruime schooltijden om het concept *onderwijs op maat* te kunnen aanbieden. De School is een sociocratische school, dat wil zeggen dat leerlingen (en ook ouders) een stem hebben in de inrichting, inhoud en organisatie van het onderwijs.
Op deze school zijn beslissingen altijd gebaseerd op via dialoog verkregen consensus en worden ouders en kinderen in hoge mate betrokken bij het samenstellen van het *individuele leerplan van de leerlingen*. De school is 50 weken per jaar open, van maandag tot en met vrijdag *van 8.00 tot 18.00 uur*. Dat is 2.500 uur per jaar. Leerlingen kunnen hun schooldag beginnen tussen 8.00 en 10.00 uur of tussen 12.00 en 14.00 uur. De dag kan eindigen tussen de middag of tussen 16.00 en 18.00 uur.

57 De Landelijke Organisatie Onderwijs en Topsport (LOOT) is een samenwerkingsverband van 29 Topsport Talentscholen in het voortgezet onderwijs, die toptalenten in sport ondersteunen om hun schoolcarrière met hun topsport te kunnen combineren.
58 http://www.stichtingloot.nl
59 http://www.sportknowhowxl.nl/nieuws-en-achtergronden/open-podium/item/87118/

Men gaat soepel om met de onderwijstijden: kinderen kunnen meer onderwijstijd krijgen en desgewenst op andere tijden. De oprichter van de school: ‘Het ene kind heeft aan die 940 uur per jaar genoeg, het andere gedijt bij 1.200 of 1.500 uur. Het kind dat ernstig ziek is in april/mei en 6 weken van school verzuimt, blijft niet zitten, maar kan rustig herstellen en zijn leerweg vervolgen in juli en augustus. Als het kind ’s morgens 2 uur thuiszorg nodig heeft, hoeft niet het hele gezin ontwricht te worden door om 5 uur op te staan maar begint het kind gewoon om 10 uur of om 12 uur. Dat is heel iets anders dan ouders de keuze geven of ze om 8 uur of 9 uur hun kind naar school willen brengen.’
De flexibele tijden functioneren bij De School als een middel het onderwijs te veranderen van ‘aanbod aan een groep’ naar ‘leren van de individuele leerling in een schoolsamenleving’.

De School heeft deelgenomen aan het experiment van de overheid met flexibele schooltijden. De Inspectie van het Onderwijs heeft in 2012 een onderzoek uitgevoerd naar aspecten van de kwaliteit van het onderwijs en de naleving van wet- en regelgeving. De School bestaat nog maar sinds kort. Daardoor ontbreken opbrengstgegevens over een langere periode. De Onderwijsinspectie beoordeelt de onderwijskwaliteit als voldoende tot goed.[60]

3.6 De Sterrenschool

De Sterrenschool is een innovatief concept voor kinderopvang en primair onderwijs voor kinderen van nul tot twaalf jaar: een brede school gericht op integrale dienstverlening (Kalshoven, Giebels & Kossen, 2008).[61] Het concept bestaat uit een aantal kernelementen (sterren). Een Sterrenschool is het *hele jaar open, en dagelijks van 7 uur ’s morgens tot 7 uur 's avonds*. Op De Sterrenschool werken opvang en onderwijs aan dezelfde leerdoelen, en verblijven kinderen gedurende de dag in hetzelfde leer- en werkklimaat. De Sterrenschool kent geen jaarklassensysteem. In plaats hiervan volgen kinderen *individuele leerlijnen* die op hun persoon zijn toegesneden. In het curriculum is veel aandacht voor taal, rekenen en lezen. In de buurt vervult De Sterrenschool een centrale functie en biedt het diensten waar buurtbewoners en ouders behoefte aan hebben. Het onderwijs is zowel gericht op de kernvakken als op vormende activiteiten op een breed gebied waarbij ict een belangrijke rol speelt. Het

---

60 Inspectie van het Onderwijs (2012). *Rapport van bevindingen. Kwaliteitsonderzoek bij Sociocratische school op 6 juli 2012*. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.
61 Kalshoven, F., Giebels, F., & Kossen, J. (2008). *De Vijf Sterrenschool*. Amsterdam: De Argumentenfabriek.

onderwijspakket is grotendeels gedigitaliseerd. De monitoring van de leervorderingen staat zeer centraal.

Anno 2015 zijn er tien scholen die werken met het concept. Hiernaast is een aantal scholen de overgang naar een Sterrenschool aan het voorbereiden.[62] Er hebben zeven Sterrenscholen deelgenomen aan het experiment van de overheid met flexibele schooltijden. De Inspectie van het Onderwijs heeft in 2014 onderzoeken uitgevoerd op Sterrenscholen naar aspecten van de kwaliteit van het onderwijs en de naleving van wet- en regelgeving. De Inspectie van het Onderwijs kent aan De Sterrenschool in Apeldoorn, Ermelo en Vaassen het basisarrangement toe: de eindopbrengsten en de meeste normindicatoren voldoen aan de eisen van de inspectie. Dat neemt niet weg dat de inspectie het bestuur van de scholen waarschuwt voor het feit dat er risico's zijn voor de kwaliteit van het onderwijs. De eindresultaten van de scholen liggen de laatste schooljaren onder de ondergrens die de inspectie hanteert en op meerdere van de onderzochte onderdelen verbeterd kan worden.[63] Omdat Sterrenscholen nog maar kort bestaan ontbreken opbrengstgegevens over een langere periode.

3.7 Integraal Kindcentrum

Met de introductie van een Integraal Kindcentrum (IKC) rond 2010 wilden beleidmakers en deskundigen de versnippering van het aanbod aan opvang en onderwijs tegengaan en een nieuw onderwijsconcept introduceren.[64] Een IKC is een voorziening waarin kinderopvang en primair onderwijs nauw samenwerken om een dagarrangement te bieden met ruimere openingstijden, voor kinderen van 0 tot 12 jaar. Het centrum biedt kinderen een dagprogramma aan met een ruim openingsregime van 7.00 uur tot 19.00 uur.

Een Integraal Kindcentrum gaat een stap verder dan een brede school en biedt een totaalpakket aan op het gebied van educatie, opvang en ontwikkeling. Een zorgteam houdt veelal, samen met de leerkrachten en de pedagogisch medewerkers, de ontwikkeling van ieder kind nauwlettend in de gaten. Het team gebruikt soms aparte lesprogramma's, schakelt externe deskundigen in, *roostert extra lestijd in*, of stelt andere aanpassingen voor. Een achterliggende gedachte van een Integraal Kindcentrum is '*the whole child approach'*, waarbij naar verschillende aspecten van de ontwikkeling

62 Vereniging IKOOK (www.verenigingikook.nl).
63 https://www.google.nl/?gws_rd=cr&ei=YsfFUrnBC8md0QXvj4H4DQ#q=kwaliteit+sterrenscholen+inspectie
64 EC03 (2010). *Verslag Expertmeeting Integrale Kindercentra*. Utrecht: Expertisecentrum Ontwikkeling, Opvang en Onderwijs voor 0-12 jarigen (ECO3).

van het kind wordt gekeken: onder andere cognitieve ontwikkeling, gezondheid, sociaal-emotionele en morele ontwikkeling.

In Scandinavische landen zien we eenzelfde ontwikkeling als in Nederland. *De community schools* of brede scholen in Zweden, Finland en Denemarken ontwikkelen zich tot zogeheten '*educare-systemen'*: 'Door samenwerking en centrale coördinatie kan meer samenhang in visie, doelen en praktijken ontstaan, kunnen administratieve en pedagogische staffuncties worden gecombineerd, en kan een gedeeld niveau van kwaliteit worden bereikt' (Leseman, 2007)[65]. De combinatie van opvoedingsondersteuning, VVE, schooldag en goed onderwijs wordt gezien als kern van een dergelijk 'educare-systeem'.

Antonides (2013) verkende in Nederland de mogelijke effecten van een Integraal Kindcentrum op de ontwikkeling van kinderen.[66] Er is 'bewijs' gevonden voor positieve effecten van één pedagogisch beleid op de continuïteit in het leven van kinderen en het verminderen van ouderstress door het verruimen van openingstijden. De resultaten wijzen op een positief effect van continuïteit op veilige hechting en het verminderen van ouderstress op probleemgedrag. Binnen een Integraal Kindcentrum wordt veelal nadrukkelijk ingezet op samenwerking van kinderopvang. Bij een Integraal Kindcentrum werken kinderopvang en primair onderwijs samen, waarbij één pedagogisch klimaat gebruikt wordt als belangrijkste bouwsteen. Deze integrale pedagogische aanpak levert een aantal voordelen op, namelijk meer continuïteit, wat zorgt voor minder gedragsproblemen en veiliger hechting. Dit draagt direct bij aan de ontwikkeling van het kind. Verder zorgen de ruimere openingstijden ervoor dat ouders minder stress ervaren in het combineren van werk en ouderschap. Deze afname in stress heeft een beschermende invloed op het kind. Daarnaast zou in een Integraal Kindcentrum de sociale cohesie van de buurt bevorderd worden, wat zowel direct een positief effect heeft op het kind, als indirect via de ouders.

Er hebben twee Integrale Kindcentra deelgenomen aan het experiment van de overheid met flexibele schooltijden: La Res in Enschede en De Ruimte in Almere.[67] De centra bestaan nog maar sinds kort, waardoor opbrengstgegevens over een langere periode ontbreken.

---

65 Leseman, P. (2007). Achterstandenbeleid: voorbij de voor- en vroegschoolse periode. In: A. van Lieshout, M. van der Meij en J. de Pree (red.), *Bouwstenen voor betrokken jeugdbeleid.* Den Haag/Amsterdam: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid/AUP.

66 Antonides, M. (2013). *Oriënteren op het Integraal Kind Centrum. (Master thesis).* Utrecht: Faculty of Social and Behavioural Sciences Theses.

67 Inspectie van het Onderwijs (2014). *Experiment flexibele onderwijstijden 2011-2014. Eindrapport van het onderzoek op elf scholen naar de effecten van flexibele onderwijstijden op de kwaliteit van het onderwijs.* Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

3.8 Experiment elf Nederlandse basisscholen met een nieuw onderwijsconcept en flexibele schooltijden

Elf Nederlandse basisscholen met een nieuw onderwijsconcept hebben tussen 2011-2014 geparticipeerd in een landelijk experiment van de overheid en flexibele schooltijden.[68] Ouders en leerlingen bepalen op deze scholen naar eigen inzicht, in overleg met de school, hun vrije dagen en vakantie.[69] Een aantal scholen stond leerlingen toe meer onderwijsuren te maken dan het wettelijk minimum. Zij bewaakten daarbij wel dat leerlingen regelmatig vakantie hadden. Sommige scholen stelden daarbij een limiet voor het aantal onderwijsuren per leerjaar. Volgens De Weerd & Krooneman (2013) bleken scholen met flexibele onderwijstijden vooral aantrekkelijk te zijn voor tweeoudergezinnen waarin beide ouders meer dan 30 uur per week werken en alleenstaande werkende ouders.[70]

Ondanks het feit dat de Onderwijsinspectie positief oordeelt over enkele van deze scholen die deelnamen aan het experiment, laat onderzoek van de Inspectie zien dat de resultaten van de leerlingen sinds het begin van het experiment op bijna alle scholen een dalende trend kende.[71] De kwaliteit van het verlenen van specifieke zorg aan leerlingen voor wie dit noodzakelijk was, was op te veel scholen van onvoldoende kwaliteit. Het ging hier om alle vier de indicatoren van dit kwaliteitsaspect.[72] Doordat een substantieel deel van de leerlingen niet de zorg leek te krijgen die ze nodig hadden, lag hier mogelijk een andere oorzaak voor de terugloop van de leeropbrengsten van de meeste scholen. Leerlingen die gebruik maakten van *flexibele onderwijstijden*, liepen op sommige scholen het risico op stagnatie in hun ononderbroken leerproces. Het werken met flexibele onderwijstijden zou om die reden wel eens kunnen leiden tot een toename van de behoefte aan (tijdelijke) individuele extra zorg.

Volgens de Onderwijsinspectie kon bij het experiment geen causaal verband worden gelegd tussen flexibele onderwijstijden en onderwijskwaliteit. Ook is een conclusie over het effect van het experiment op de opbrengsten niet of nauwelijks te trekken.[73] De eindopbrengsten zijn immers het resultaat van acht jaar onderwijs, terwijl de duur

---

68 Inspectie van het Onderwijs (2014). *Ibidem.*

69 De deelnemende scholen zijn: Een sociocratische school, 6 Sterrenscholen, 1 IKC, 1 Sterrenschool/IKC en een Montessorischool.

70 Weerd, M. de, & Krooneman, P. (2013). *Monitor experiment flexibilisering onderwijstijd. 2e Meting 2012-2013. Eindrapport*. Amsterdam: Regioplan.

71 Inspectie van het Onderwijs (2014). *Ibidem.*

72 1. De school signaleert vroegtijdig welke leerlingen zorg nodig hebben. 2. Op basis van een analyse van de verzamelde gegevens bepaalt de school de aard van de zorg voor de zorgleerlingen. 3. De school voert de zorg planmatig uit. 4. De school evalueert regelmatig de effecten van de zorg.

73 Inspectie van het Onderwijs (2014). *Ibidem.*

van het experiment slechts drie jaar besloeg. Bovendien was niet te achterhalen wat precies de oorzaak was van de tegenvallende opbrengsten. Dit kon liggen aan het experiment en/of een nieuw schoolconcept en/of andere omstandigheden, zoals de extra toestroom van zorgleerlingen, veel instromers (kinderen die verhuisd waren en er tijdens het schooljaar bijkwamen) of veel wisselingen in personeel en schoolleiding.

3.9 O4NT / Steve JobsSchool

Steve JobsScholen (iPadscholen) zijn in 2013 gestart door Onderwijs voor een nieuwe tijd (O4NT). Een onderwijsconcept dat inmiddels op 22 basisscholen is ingevoerd. Naar verwachting zullen er aan het van het jaar volgens oprichter Maurice de Hond circa 50 scholen zijn en vermoedelijk nog 5 à 10 scholen in het buitenland die meedoen in Spanje, Engeland, Dubai, Marokko en Zuid-Afrika.

Net als De Sterrenschool gaat O4NT er vanuit dat leren continu plaatsvindt en niet gebonden is aan alleen de school. Ze probeert dit actief te ondersteunen met flexibele schooltijden en *gepersonaliseerde leerpaden voor kinderen*. De *inzet van ict* voor het leerproces is daarbij essentieel. O4NT leert kinderen om van jongs af aan zelf aan te geven wat het leren wil. Om op basis van die eigen leergierigheid, informatie te vinden, op relevantie te filteren en toe te passen. Het leert vitale sociale vaardigheden door met andere kinderen samen te werken in projecten en om nieuwe kennis te delen door middel van presentaties aan de groep. Alleen Steve JobsSchool De Ontplooiing werkt met flexibele openingstijden en flexibele vakanties binnen de huidige wettelijke condities. Leerlingen hebben *de keuze om 8.30 uur of 9.30 uur te beginnen* en woensdag- of vrijdagmiddag vrij te nemen. O4NT is *43 weken open in plaats van 39 weken*. Ouders en leerlingen hebben wat betreft de vakantie de mogelijkheid te kiezen voor het klassieke model (krokus-, herfst-, meivakantie) of 4 weken naar eigen keuze vrij in te vullen.
Een doorsnee dag bij een Steve JobsSchool / O4NT school ziet er als volgt uit. De kinderen beginnen de schooldag in hun stamgroep (09.30-10.00 uur). Die bestaat uit circa 25 kinderen met een maximaal leeftijdsverschil van 4 jaar. Dat eerste half uur is bedoeld om te werken aan de sociaalemotionele ontwikkeling van het kind en heeft veelal het kenmerk van een kringgesprek over actuele onderwerpen of thema's die de kinderen beweegt. Dan halen kinderen individuele instructie op (10.30-12.00 uur) bij een vakspecialist in o.a. het Taalatelier, Rekenatelier en Wereldatelier. Op hun eigen niveau en in hun eigen tempo. Vervolgens zijn er workshops, projecten, zelfwerkzaamheid, sport, etc. (12.30- 14.30 uur). In deze uren kunnen kinderen kiezen uit een keur van workshops en activiteiten en oefenen zij lesstof zelfstandig op het Stilte-

plein. Ze dienen daar dagelijks onder meer 60 reken- en 60 taaloefeningen te doen. Tussen 14.30 en 15.00 uur wordt de dag afgesloten in de Stamgroep.

De O4NT scholen maken de leerlingen duidelijk wat ze kunnen verwachten met hun aanpak en 10 beloften aan ieder kind: 1. We beloven goed naar je te luisteren als jij zegt wat je wil leren, en goed te kijken hoe jij het beste leert. 2. We zullen je helpen goede vragen te stellen, zodat je zelf kunt bepalen wat je wilt leren. 3. We zullen je helpen om nog beter te worden in datgene waar je al goed in bent. 4. We zullen je steeds uitdagen om ook moeilijker dingen te proberen en nieuwe dingen te leren. 5. We beloven je dat jij zelf mag kiezen wat en wanneer je iets gaat doen; we helpen je bij die keuze als je sommige dingen steeds uit de weg gaat. 6. We zullen je helpen bij het omgaan met anderen zonder te pesten en gepest te worden. 7. We zullen je leren hoe je goed kunt samenwerken met anderen. 8. We beloven je steeds de nieuwste technieken te gebruiken, om je voor te bereiden op de wereld van morgen. 9. We zullen je leren om je fantasie te gebruiken om dingen te kunnen maken. 10. We beloven je dat je goed voorbereid bent op je volgende school en je verdere leven als je van onze school afkomt.

De Inspectie van het Onderwijs heeft geen aanwijzingen dat er belangrijke tekortkomingen zijn in de kwaliteit van het onderwijs van de openbare Steve JobsSchool Tweespan in het Zuid-Hollandse dorp Heenvliet; de eerste Steve JobsSchool in Nederland waar de Inspectie een onderzoek heeft verricht.[74]
Er komt in opdracht van het ministerie van OCW een onafhankelijk onderzoek naar de effectiviteit van Steve JobsScholen. Het onderzoek wordt uitgevoerd door de Onderwijs Innovatie Groep (OIG) en het Welten-instituut van de Open Universiteit. De onderzoekers nemen onder meer aspecten onder de loep zoals de motivatie en het zelfvertrouwen van leerlingen. Voorjaar 2016 worden de eerste resultaten verwacht.[75]

3.10 De Wilgenhoek

Met ingang van het schooljaar 2013-2014 werkt basisschool De Wilgenhoek in Hank met ruimere en *flexibele schooltijden* en een *nieuwe onderwijskundige aanpak*. De school opent de deuren op de volgende tijden: maandag, dinsdag en donderdag van 8.00 tot 16.00 uur. Woensdag en vrijdag van 8.00 tot 15.00 uur. Kinderen mogen de dag beginnen om 8.00 uur, 8.30 uur of om 9.00 uur. Tussen 9.00 en 12.00 uur moet

74 Inspectie van het Onderwijs. *Rapport van bevindingen vierjaarlijkse bezoek. Basisschool Tweespan.* Datum vaststelling 20 februari 2014. Utrecht: Inspectie van het Onderwijs.

75 http://www.trouw.nl/tr/nl/4556/Onderwijs/article/detail/3922461/2015/03/23/Onderzoek-naar-iPad-scholen-in-opdracht-ministerie.dhtml

iedereen op school zijn. In die uren wordt instructie gegeven door de eigen leerkracht. Wat betreft de overige uren mogen de ouders het rooster van hun kind zelf samenstellen. Kinderen mogen ook langer naar school met een maximum van 30 uur. Ouders (eventueel samen met leerlingen) mogen twee keer per jaar een urenrooster vaststellen. Dat mag aan het begin van het schooljaar en na de kerstvakantie.
De Inspectie heeft geen aanwijzingen dat er belangrijke tekortkomingen zijn in de kwaliteit van het onderwijs.[76]

3.11 Voorwaarden borgen onderwijskwaliteit bij verdere flexibilisering onderwijstijd

Onderwijs is gericht op het verwerven van kennis, vaardigheden en attitudes door leerlingen. Het borgen van de onderwijskwaliteit heeft dus in eerste instantie daarop betrekking.[77] In het algemeen neemt bij meer individueel onderwijs, gepersonaliseerd onderwijs, de instructie of hulp die leerlingen van de leerkracht ontvangen sterk af. Hierdoor kunnen vooral zwakke leerlingen tekort komen. Een effectieve aanpak van de risicoleerlingen is ze zoveel mogelijk bij de groep te houden, waardoor ze met de goede leerlingen optrekken, en ze binnen de groep op te vangen en meer tijd te geven; de leerkracht kan na de groepsinstructie door verlengde instructie aandacht aan hun problemen besteden (Van de Broek, 2000; Bosker, 2005).[78]
De voorwaarden voor het borgen van de onderwijskwaliteit bij verdere flexibilisering van de onderwijstijd zijn de hierna volgende (Van de Broek, 2000; Bosker, 2005; Miliband, 2006; Hattie, 2007; Scheerens, 2007; Campbell & Robinson, 2007; Onderwijsinspectie 2014; Kennisnet, 2015)[79].

76 http://www.pulseon.nl/nl/

77 http://www.rijksoverheid.nl/documenten-en-publicaties/rapporten/2013/11/11/rapport-de-stand-van-educatief-nederland-2013-een-smalle-kijk-op-onderwijskwaliteit.html

78 Bosker, R. (2005). *De grenzen van gedifferentieerd onderwijs*. Groningen: Universiteit van Groningen.
Broek, A., van de (2000). *Onderzoek naar de institutionalisering en effecten van het OVB-circuitmodel in het basisonderwijs.* Leuven/Apeldoorn: Garant.

79 Bosker, R. (2005). *Ibidem.*
Broek, A., van de (2000). *Ibidem.*
Miliband, D. (2006*). Choice and voice in personalised learning. Schooling for tomorrow: Personalising education* (pp. 21- 30). Paris, FR: Organization for Economic Cooperation & Development. Hattie, J. (2007). *Developing potentials for learning: Evidence, assessment and progress*. Presentatie 12th Biennial Conference EARLI 2007, Budapest (H), 28 augustus – 1 september 2007. Op 20/01/13 gedownload van http://www.education.auckland.ac.nz/uoa/hattie-papers-download.
Scheerens, J. (2007). *Review and meta-analyses of school and teaching effectiveness.* Enschede: University of Twente.
Campbell, R., & Robinson, W. (2007). Personalised learning: Ambiguities in theory and practice. *British Journal of Educational Stud*ies, (2), 135. Inspectie van het Onderwijs (2014). *Ibidem.*
http://innovatie.kennisnet.nl/wp-content/uploads/2015/03/Personaliseren-in-het-Leren-een-Internationale-Schets-Kennisnet-Februari-2015.pdf

Structuur

- Een duidelijk door het bestuur goedgekeurd plan, waarin naast de organisatorische zaken vooral ook het onderwijsinhoudelijke deel goed is beschreven.
- School- en beleidsregels die leerlingen betrekken bij de inrichting van hun leerruimtes en het gebruik van hun leertijd en die hen aanzienlijke keuzevrijheid bieden.
- Een goede aansturing door de directeur en controle op de kwaliteit van het onderwijs en de effectieve leertijd.

Attitude

- Het management ondersteunt leerkrachten die belangstelling hebben en zich willen inzetten voor flexibilisering van de onderwijstijd.
- Het management moedigt leerkrachten aan om te experimenteren met leerplanontwikkeling en toetsing.
- Het team staat achter het concept en heeft een positieve houding om leerlingen te betrekken bij de inrichting van hun leerruimtes en het gebruik van hun leertijd die hen aanzienlijke keuzevrijheid bieden.
- Het team is bereid te werken aan continue kwaliteitsverbetering door scholing en (onderlinge) coaching.

Vaardigheden

- De leraren moeten flexibel (individueel) onderwijs kunnen geven.

Bereidheid

- De bereidheid bij het team om te netwerken (lokaal, landelijk, internationaal) en op zoek te gaan naar partners en gelijkgestemden om ideeën uit te wisselen, die support kunnen geven.
- In gesprek te gaan met ouders en sleutelfiguren uit de gemeenschap om te zorgen dat iedereen begrijpt wat de school doet en waarom, en hoe de privacy van de leerlingen kan worden gewaarborgd.

Cultuur

Het ontwikkelen van een gemeenschapscultuur: vergroten van sociale cohesie, risicoleerlingen binnen de groep opvangen en met de goede leerlingen laten optrekken.

3.12 Samenvattend

We hebben een uitvoerige search verricht naar de effecten van de verschillende invullingen van de onderwijstijd op de onderwijskwaliteit in het basisonderwijs. Het uiteindelijk resultaat daarvan is teleurstellend, zeker wanneer het gaat om evaluatieve

studies en effecten. Voor zover er al studies zijn verricht, zijn die voornamelijk beschrijvend van aard en geven geen informatie over (harde) effecten op de cognitieve en niet-cognitieve ontwikkeling van de leerlingen. In overleg met de opdrachtgever is er daarom voor gekozen op het punt van de flexibele/individuele onderwijstijden de scope te verleggen naar het VO en enkele meer uitgewerkte voorbeelden te beschrijven die niet in het PO te vinden zijn.

In diverse landen ontwikkelt de overheid beleid wat betreft flexibilisering van leren en zijn initiatieven gestart met nieuwe onderwijsconcepten en verschillende invullingen van de onderwijstijd, waarbij men een balans probeert te vinden tussen controle van de leraar en meer autonomie van de leerling bij het leerproces. Initiatieven met nieuwe onderwijsconcepten en flexibele/individuele onderwijstijden zijn met name gestart in de VS, Australië, Canada, Zweden, Engeland, India, Finland, Noorwegen en Denemarken. De gekozen didactische werkvormen zoals differentiatie, individualisering en personalisering van het onderwijs hebben ingrijpende consequenties voor de wijze waarop men veelal *binnen de gangbare onderwijstijden* flexibiliseert met individuele lesroosters. De geformuleerde ambities en leerdoelen leiden soms tot het verlengen van de schooldag en het schooljaar om de individuele leerdoelen te realiseren.

In één recent Amerikaans onderzoek worden positieve effecten geconstateerd van gepersonaliseerd leren op de reken-/wiskunde- en taalprestaties van leerlingen bij de kinderopvang en in het basisonderwijs vergeleken met die bij een ‘doorsnee’ aanpak bij een vergelijkbare controlegroep. Met het nieuwe onderwijsconcept en het verlengen van de onderwijstijd stijgen de reken-/wiskunde- en taalscores tussen 0.14 en 0.56 standaarddeviatie. Met name achterstandsleerlingen hebben baat bij de aanpak. In het project dragen leertijd, onderwijstijd en schooltijd bij aan de effectiviteit van het leerproces.
De scholen voor voortgezet onderwijs in Zweden,VS, Engeland en India (ook basisonderwijs) met het KED-programma (*Kunskapsskolan EDucation;* een aanpak voor gepersonaliseerd onderwijs binnen de gangbare schooltijden scoren beter dan vergelijkbare scholen. Er zijn geen gegevens bekend van het effect van flexibele/individuele onderwijstijden op de onderwijskwaliteit, i.c. cognitieve en niet-cognitieve effecten bij leerlingen.
Eén Nederlands onderzoek in het basisonderwijs en voortgezet onderwijs laat zien dat scholen binnen de gangbare schooltijden met tablets gaan werken om in het onderwijs beter aan te kunnen sluiten bij de moderne informatiemaatschappij, en meer maatwerk of differentiatiemogelijkheden te bieden. Effecten op prestaties zijn (nog) niet bekend of geconstateerd. De gebruikte applicaties (apps) blijken, tegen de verwachting in, doorgaans geen positieve effecten te hebben op de motivatie van de leerlingen.

Een Nederlands onderzoek naar het rendement van aanzetten tot gepersonaliseerd leren binnen de gangbare schooltijden op een aantal basisscholen met inzet van Windows-8-tablets was niet in leerresultaten uit te drukken, omdat het project te kleinschalig was opgezet.
Het volgen van onderwijs op Topsport Talentscholen, waar het aantal contacturen met sporttalenten veelal aanmerkelijk minder is dan op reguliere scholen, levert dezelfde gemiddelde examencijfers op. Wel hebben leerlingen op zo'n school veelal meer studiejaren nodig voor de afronding van hun middelbare school en ze stromen vaker af naar een lager onderwijsniveau.
Nederlands onderzoek laat zien dat bij meer individueel en gepersonaliseerd onderwijs de instructie of hulp die leerlingen van de leerkracht ontvangen sterk afneemt. Hierdoor kunnen vooral zwakke leerlingen tekort komen als er geen passende maatregelen worden genomen.

Op basis van acht (Nederlandse en buitenlandse) studies kunnen de volgende randvoorwaarden voor het borgen van de onderwijskwaliteit bij verdere flexibilisering van de onderwijstijd worden onderscheiden: duidelijke school- en beleidsregels die leerlingen betrekken bij de inrichting van hun leerruimtes en het gebruik van hun leertijd; een goede aansturing door de directeur, controle op de kwaliteit van het onderwijs en de effectieve leertijd; het team dat achter het concept staat en leerlingen betrekt bij de inrichting van hun leerruimtes en het gebruik van hun leertijd; leraren die de vaardigheid hebben om flexibel (individueel) onderwijs te geven en risicoleerlingen zoveel mogelijk binnen de groep opvangen en met de goede leerlingen laten optrekken.

4 Flexibilisering onderwijstijd op schoolniveau

4.1 Inleiding

In dit hoofdstuk beschrijven we de flexibilisering van de onderwijstijd op schoolniveau. Paragraaf 4.2 geeft een beschrijving van het aantal schooldagen in de schoolweek zoals die in een aantal West-Europese landen voorkomt. De paragrafen 4.3 tot en met 4.10 schetsen een beeld van het functioneren van het vijf-gelijke-dagenmodel, hoe scholen omgaan met snipperdagen, lange weekenden, spreiding van vakanties over het schooljaar heen, langere schooldagen en de effecten van het functioneren van brede scholen, het bioritme model, de lengte van de zomervakantie, het jonger starten met educatief geïnspireerde voorzieningen op de leerprestaties en welbevinden van leerlingen. In paragraaf 4.11 komt een vergelijking tussen verschillende landen wat betreft de verplichte lesuren aan de orde. Het hoofdstuk sluiten we af met een samenvatting.

4.2 Aantal schooldagen in een schoolweek

Het aantal schooldagen in een schoolweek hangt samen met het onderwijssysteem van een land. Er kan in West-Europa een onderscheid gemaakt worden tussen het Duitse, Angelsaksische en het Franse onderwijssysteem (Meijvogel, 1991; Meijvogel & Petrie, 1996; Meijvogel, 2007; Standaert, 2007; Smit, Driessen, Sluiter & Meijvogel, 2007).[80]

Duitse systeem

In onder andere Duitsland, Oostenrijk en de Scandinavische landen (Zweden, Denemarken en Finland) functioneert de ‘halve-dagschool’. Kinderen gaan in Duitsland van

---

80 Meijvogel, M. (1991). *Geen kruimels tussen de boeken, Schooltijden, overblijven en de ontwikkeling van buitenschoolse opvang in Nederland*. ’s Gravenhage: VUGA.
Meijvogel, M., & Petrie, P. (1996). *School-age childcare in the European Union. European Network for School-age Childcare*. Brussels: European Commission Network on Childcare.
Meijvogel, M. (2007). *Voor-, tussen- en naschoolse opvang.* Kennisbank Wet Primair Onderwijs. Reed Business Online Service.
Standaert, R. (2007). *Vergelijken van onderwijssystemen*. Gent: ACCO.
Smit, F., Driessen, G., Sluiter, R., & Meijvogel, R. (2007). *Brood en spelen. Condities voor een optimale tussenschoolse opvang*. Nijmegen: ITS.

8.00 tot 12/13.00 uur naar school. Volle-dagscholen zijn nog in de minderheid. De deelstaten in Duitsland ('Länder') zijn druk bezig om de opvangvoorzieningen buiten de schooltijden uit te breiden. Steeds meer wordt van basisscholen verwacht dat ze ook buiten de schooltijd en in de middagen opvang verzorgen. Naschoolse centra ('Horte') bieden opvang na schooltijd. Deze worden door het welzijnswerk aangestuurd. Het beleid is gericht op versterking van de samenwerking. De regering van bondskanselier Merkel stimuleert de ontwikkeling van de zogeheten 'Ganztagsschulen', vergelijkbaar met de Nederlandse brede school. In de Scandinavische landen is er een lange traditie dat zowel mannen als vrouwen een full-time baan hebben en daarom niet zonder een goede kinderopvang kunnen. Kinderopvang wordt gezien als een hoeksteen van het beleid voor het welbevinden van de gezinnen. De scholen hebben continuroosters met een lunchpauze van 40 tot 60 minuten. Samen met de leerkracht eten de kinderen een gratis warme lunch, betaald uit publieke middelen. Daarnaast kunnen kinderen gebruik maken van naschoolse centra en aan school gerelateerde vrijetijdsvoorzieningen. De professionele opvang is noodzakelijk, omdat een groot deel van de mannen en vrouwen fulltime werkt.

Angelsaksische systeem

In het Verenigd Koninkrijk (Engeland, Schotland, Wales en Noord-Ierland) en de Verenigde Staten, maar ook in Spanje zijn er 'hele-dagscholen'. Kinderen gaan vijf dagen per week een hele dag naar school en soms ook op zaterdag nog een halve dag. De middagpauze duurt circa 1½ uur.

Franse systeem

In Frankrijk, België, Luxemburg en Nederland kennen we ook 'hele-dagscholen' met een of meer middagen vrij. Dit zogenoemde Franse systeem heeft de volgende kenmerken: leerplicht vanaf 5-6 jaar, minimaal 5 dagen naar school, vaste schooltijden van ongeveer 8.30 uur 's morgens tot ongeveer 15.00-16.00 uur 's middags, afhankelijk van de begintijd en de leeftijd van het kind; woensdagmiddag vrij in Frankrijk, België en Nederland; dinsdag-, donderdag- en zaterdagmiddag vrij in Luxemburg.

Nederlandse situatie

De Inspectie van het Onderwijs ziet erop toe dat de scholen zich houden aan de onderwijstijden. De Inspectie toetst aan de hand van de schoolgids welke onderwijstijden de school hanteert. Een klein aantal scholen (4%) hanteert een vijf-gelijke-dagenmodel.[81]

---

81 Witteman-van Leenen, H., &Weerd, M. de (2014). *Ibidem.*

4.3 Vijf-gelijke-dagenmodel

Scholen met een vijf-gelijke-dagenmodel hebben een schoolweek met vijf identieke schooltijden, geen vrije middagen, korte middagpauze, eindtijd vaak om 14.00 of 14.30 uur. De algemene tevredenheid van ouders met het vijf-gelijke-dagenmodel is hoog te noemen. Er zijn geen gegevens bekend over feitelijke effecten op de leerprestaties[82].

4.4 Snipperdagen en lange weekenden

Scholen krijgen soms verzoeken van ouders om een vrije opneembare dag, een snipperdag, te verlenen aan hun kinderen om bijvoorbeeld naar een verjaardagsfeestje te gaan van vriendjes. Dat is dit niet toegestaan. Scholen mogen volgens Leerplichtwet, artikel 4c lid 1 geen vrij opneembare ‘snipperdagen’ voor leerlingen verstrekken. Het schoolbestuur mag wel een collectieve vrije dag voor de hele school toestaan, buiten de vakanties om. Denk hierbij aan een studiedag voor leraren of op een niet algemeen erkende religieuze feestdag. In dat geval moet er over het hele schooljaar wel voldoende onderwijstijd worden gerealiseerd en mogen niet meer dan zeven onvolledige schoolweken ontstaan. Daarnaast is de directeur van de school bevoegd om in individuele, zwaarwegende gevallen een vrije dag te verlenen aan een leerling. De Leerplichtwet geeft een opsomming van de toegestane redenen**.**[83]
Basisscholen maken veelal gebruik van de mogelijkheid om ‘collectieve vrije dagen’ in te stellen in verband met de bijscholing van het personeel. Er is geen onderzoek verricht naar het functioneren van deze aanpak en effecten daarvan op de leerlingresultaten.

82 Paulussen-Hoogeboom, M., &Weerd, M. de (2014). *Ibidem.*

83 Voor verhuizing voor ten hoogste 1 dag. Voor het bijwonen van het huwelijk van bloed- of aanverwanten t/m de 3e graad voor 1, of ten hoogste 2 dagen, afhankelijk of dit huwelijk gesloten wordt in of buiten de woonplaats van de belanghebbende. Bij een ernstige ziekte van ouders of bloed- of aanverwanten t/m de 3e graad, duur in overleg met de directeur. Bij overlijden van bloed- of aanverwanten in de 1e graad voor ten hoogste 4 dagen; van bloed- en aanverwanten voor ten hoogste 2 dagen; van bloed- en aanverwanten in de 3e of 4e graad ten hoogste 1 dag. Bij 25-, 40- en 50-jarig ambtsjubileum en het 12 1/2-, 25-, 40-, 50- en 60-jarige huwelijksjubileum van ouders of grootouders voor 1 dag. Voor andere naar het oordeel van de directeur belangrijke redenen, maar geen vakantieverlof.

Scholen verstaan doorgaans onder ‘een lang weekend vrij’ dat leerlingen ook vrijdag voorafgaande aan het weekend vrij zijn, zoals de Mariaschool in Oudewater. Als redenen worden wel genoemd: lekker uitrusten van de schoolreis, omdat de kinderen een erg lang schooljaar hebben en op deze manier nog een korte break hebben voorafgaand aan de zomervakantie (christelijke Airborne school in Renkum). Onduidelijk is om hoeveel scholen het gaat. Er is geen onderzoek verricht naar het functioneren van deze aanpak en effecten daarvan op de leerlingresultaten.

4.5 Spreiding vakanties over schooljaar heen

Sinds 1986 is in Nederland de vakantiespreiding voor scholen in het primair en voortgezet onderwijs ingevoerd. Hiertoe is Nederland ingedeeld in drie regio’s: noord, midden en zuid. Voor elk van deze regio’s gelden verplichte data voor de zomervakantie en adviesdata voor de overige vakanties. Die adviesdata zijn zo gekozen, dat scholen zo veel mogelijk steeds na zeven of acht weken les, een week vakantie geven. Verder verschillen de adviesdata alleen voor de herfst- en de voorjaarsvakantie per regio. De adviesdata voor de mei- en de kerstvakantie zijn voor alle regio’s gelijk. De medezeggenschapsraad van scholen heeft adviesrecht over de vaststelling van de vakantiedata in de school. Op deze manier kunnen ouders invloed uitoefenen op de schoolvakanties. Kenmerkend is een spreiding van de zomervakantie met drie weken en roulerende regio’s. De eerste regio krijgt drie weken eerder vrij dan de laatste regio. Roulerend in die zin dat de regio’s beurtelings eerste, tweede of derde in de rij zijn om met vakantie te gaan. Regio’s die in het ene jaar de eerste zijn, kunnen niet in het volgende jaar laatste zijn en omgekeerd.

Onderzoek van Bal e.a. (2008)[84] naar de evaluatie van de regeling vakantiespreiding maakt duidelijk dat men in het onderwijs de huidige regeling als een vaststaande situatie ervaart. Wel zijn er veel kleine ergernissen. Een deel van de knelpunten bij de huidige regeling zit rondom de korte vakantie (voorjaars-, mei-, herfst- en kerstvakantie): ouders willen een of twee dagen eerder vertrekken om daarmee files te vermijden of om daarmee voordelige arrangementen te kunnen boeken. Voldoende onderwijstijd en niet te lange blokken tussen twee vakanties in zijn voorwaarden om het onderwijs optimale resultaten te laten behalen. Er zijn geen gegevens bekend over de effecten van de regeling vakantiespreiding op de leerlingresultaten.

---

84 Bal, J., Jonge, J. de, & Poel, R. van der (2008). *Spreiding, hoezo spreiding? Evaluatie van de regeling vakantiespreiding*. Zoetermeer: EIM, Pantheia.

Volgens Witteman-van Leenen & De Weerd (2014)[85] heeft een klein deel (9%) van de basisscholen belangstelling voor een andere spreiding van vakanties. Het vaakst worden door basisscholen genoemd bij belangstelling voor andere spreiding van vakanties: het aansluiten bij de wensen van ouders (21%) en een flexibelere inzet van vakanties/vrije dagen/betere spreiding (20%) worden het vaakst genoemd bij belangstelling voor andere spreiding van vakanties.

4.6 Langere schooldagen

Een belangrijke reden om te kiezen voor langere schooldagen, is de onbenutte tijd van kinderen die opgroeien in achterstandsituaties, zij gaan naar huis, hangen rond op straat of zitten achter de computer en nemen veel minder vaak deel aan het verenigingsleven, aan sport en culturele activiteiten. Verlengde onderwijstijd is een schoolbrede strategie om onderpresteren te voorkomen en de leerprestaties van leerlingen en de brede ontwikkeling van leerlingen te bevorderen.

Er is veel onderzoek verricht naar effecten van *naschoolse programma's*, voornamelijk in de VS. Dergelijke programma's, waarbinnen een mix wordt aangeboden van onderwijs-, ontspannings- en culturele activiteiten. Een in verschillende studies terugkerende conclusie is dat het onderzoek naar effecten op dit terrein nog in haar kinderschoenen staat en dat het vaak niet voldoet aan gangbare methodologische eisen. Als daarvan wordt afgezien, dan lijken de effecten, zoals gerapporteerd in termen van *effect sizes*, doorgaans klein. De mate van succes is echter afhankelijk van enkele belangrijke factoren. Meer tijd op zich is niet voldoende, er dient ook een inhoudelijke link te zijn met het reguliere onderwijs, de begeleiders dienen gekwalificeerd te zijn, en een meer individuele benadering lijkt effectiever waarbij het aanbod wordt afgestemd op de individuele behoeften van de kinderen (Driessen, Claassen & Smit, 2010).[86] Wat opvalt in een onlangs verschenen Nederlandse reviewstudie dat het bewijs voor de effectiviteit van de bestrijding van onderwijsachterstanden doorgaans mager is. Het design van het onderzoek laat veelal niet toe dat er verantwoorde uitspraken over de causaliteit gedaan kunnen worden. De studies waarin enig effect van verlengde leertijd wordt gevonden, kennen veelal analyseproblemen: de leerling wordt als analyse-eenheid aangehouden hoewel op schoolniveau de interventie toegewezen wordt. Bovendien zijn de experimentgroepen maar van beperkte omvang. De enige studie die van deze tekortkomingen geen last heeft, vindt echter geen signi-

85 Witteman-van Leenen, H., & Weerd, M. de (2014). *Ibidem*
86 Driessen, G., Claassen, A., & Smit, F. (2010). *Ibidem*

ficante effecten van het verlengen van de leertijd op leerprestaties van de leerlingen (Algera e.a., 2013).[87]

Uit recente studies naar het functioneren van grootschalige projecten in de VS blijkt dat leerlingen van innovatieve openbare scholen, charter schools[88], die extra onderwijstijd krijgen (iets) beter presteren op taal en rekenen dan vergelijkbare scholen. Deze scholen met een langer schooljaar én een langere schooldag én op zaterdag onderwijs, hebben meer kans op leerwinst: de scholen presteren (iets) beter op taal en rekenen dan vergelijkbare scholen.[89]

De subsidieregeling *Onderwijstijdverlenging* heeft van 2009 tot en met 2013 gefunctioneerd. Met behulp van die subsidie zijn 24 *pilots* uitgevoerd met de verlengde schooldag.[90] In de meeste projecten die vanuit de subsidieregeling 'onderwijstijdverlenging' zijn gesubsidieerd, is onderwijstijdverlenging gerealiseerd door middel van de *verlengde schooldag*. Dat hield in dat één of meer schooldagen per week met één of enkele uren verlengd werden, of dat de woensdagmiddag werd benut voor extra onderwijstijd. [91]
Doel van *onderwijstijdverlenging* was het verlengen van de effectieve leertijd, voor in elk geval taal en rekenen. Sommige scholen kozen ervoor om in de naschoolse uren extra taal- en rekenonderwijs te geven. Een andere mogelijkheid was om gedurende de reguliere schooltijden extra aandacht te besteden aan taal en rekenen en andere vakken, zoals de zaakvakken of creatieve vakken, naar het verlengde deel van de schooldag te verplaatsen. Bij een aantal projecten namen alle leerlingen van een aantal jaargroepen deel aan de verlengde schooldag. Bij andere projecten kreeg alleen een selectie van de leerlingen een verlengde schooldag. Het kon dan gaan om een groep laagpresterende leerlingen, maar ook om een groep '*high potentials'* van wie de school verwachtte dat zij baat zouden hebben bij extra onderwijstijd.[92] Onderzoek in

---

87 Algera, M., Stege, H. van der, Spijkerman, M., & Zandvliet, K. (2013). *Effectieve interventies voor bestrijding onderwijsachterstanden. Wat werkt volgens de internationale literatuur en hoe is dit het best te onderzoeken? Rapport deel 2*. Rotterdam, Utrecht: CED-Groep, Sardes, Risbo/SEOR.

88 http://www.publiccharters.org/get-the-facts/public-charter-schools/

89 http://credo.stanford.edu/documents/NCSS%202013%20Final%20Draft.pdf.
Center for Research on Education Outcomes Stanford University (2013). National Charter School Study http://credo.stanford.edu/documents/NCSS%202013%20Final%20Draft.pdf
Review of National Charter School Study 2013.

90 Meyer, E., & Klaveren, C. van (2012). *Evaluation of an extended day program in the Netherlands: A randomized field experiment*. Maastricht: TIER.

91 http://www.onderwijstijdverlenging.nl/index.php?id=4
Driessen, G. (2013). *Ibidem*.
Driessen, G., Veen, A., & Daalen, M. van (2015). *Ibidem.*

92 http://www.onderwijstijdverlenging.nl/index.php?id=4.

zeven basisscholen liet zien dat er geen significante effecten optraden op de taal- en rekenprestaties.[93]

In opdracht van OCW heeft het Top Institute for Evidence Based Education Research (TIER) recent onderzoek gedaan naar het effect van verlengde onderwijstijd op de toetsscores van leerlingen voor rekenen/wiskunde en begrijpend lezen. In dit onderzoek – waarbij er naar het effect van alle projecten gezamenlijk is gekeken – hebben de onderzoekers geen statistisch significant effect gevonden. Uit een onderzoek naar een specifiek project binnen de pilot blijkt dat een dergelijk effect in dat project wel optreedt.[94] Dit verschil in resultaat is een gevolg van de gevarieerde opzet van de projecten, zowel qua intensiteit als invulling. Waar enkele projecten ervoor kozen om gedurende vier zomervakantieweken (voornamelijk) buitenschoolse activiteiten te organiseren, besloten andere om tijdens het gehele schooljaar minstens 3 uur per week extra te besteden aan begrijpend lezen. De aanpak om het gehele schooljaar te werken aan het verbeteren van vaardigheden met behulp van effectieve methodes bleek effectief te zijn. Hierdoor zijn er verschillen tussen de projecten ontstaan wat betreft de beoogde resultaten en het bereikte effect. [95]

Voorwaarden voor effectieve invulling onderwijstijdverlenging

De projecten onderwijstijdverlenging en de effectonderzoeken hebben de volgende inzichten opgeleverd wat betreft de factoren die de effectiviteit van onderwijstijdverlenging kunnen vergroten:[96]

- *Effectief onderwijsaanbod*
  Het effect van onderwijstijdverlenging is het grootst als het onderwijsaanbod goed aansluit bij het beoogde doel: Als het doel is het verbeteren van de rekenvaardigheid dan helpt het als de lesstof, de (instructie-) methode en de activiteiten in het teken hiervan staan. Om dergelijke vaardigheden te verbeteren kunnen leerlingen het beste veelvuldig met behulp van (bewezen) effectieve methodes oefenen.
- *Positief imago en een hoge ambitie*
  Onderwijstijdverlenging is vaak gericht op leerlingen die zich onder gemiddeld ontwikkelen. Hierdoor hebben dergelijke initiatieven veelal een negatief imago waardoor leerlingen ongemotiveerd en terughoudend zijn om deel te nemen. Het blijkt mogelijk om extra onderwijstijd tot iets begeerlijks te maken door een positieve toonzetting, een nadruk op schoolsucces en het stellen van een hoge ambitie.

93 Meyer, E., & Klaveren, C. van (2012). *Evaluation of an extended day program in the Netherlands: A randomized field experiment*. Maastricht: TIER.
94 Oberon (2013). *Resultaatrapportage Brede School Academie Overvecht 2013*. Utrecht.
95 Brief van de staatssecretaris aan de voorzitter van de Tweede kamer, 20 juni 2014, over de afronding van de pilot onderwijstijdverlenging in het basisonderwijs.
96 Brief van de staatssecretaris aan de voorzitter van de Tweede kamer, 20 juni 2014, over de afronding van de pilot onderwijstijdverlenging in het basisonderwijs.

In plaats van te trekken *aan* kinderen, wordt het aanbod daarmee aantrekkelijk *voor* kinderen.

- *Strenge selectie*
  Extra onderwijstijd is vooral effectief als een leerling gemotiveerd is, zelfstandig kan werken en een goede werkhouding heeft. De hoge ambitie van de school moet overeenkomen met de verwachtingen en leergierigheid van de leerling. Hiermee moet bij de selectie van leerlingen rekening worden gehouden. Het hanteren van een aantal (strenge) selectiecriteria heeft tevens een positief effect op het bovengenoemde imago en daarmee de motivatie van de leerling.
- *Topdocenten*
  Van docenten wordt dezelfde werkhouding en ambitie verwacht als van de deelnemende leerlingen. Dit vereist dat zij werken aan continue kwaliteitsverbetering door scholing, (onderlinge) coaching en klassenbezoeken. In aanvulling daarop helpt het als docenten gezamenlijk de lessen (inhoudelijk) voorbereiden en achteraf evalueren. Dit helpt hen om zich te ontwikkelen in het stimuleren en activeren van leerlingen om zo het beste uit hun leerlingen en zichzelf te halen.
- *Krachtige aansturing*
  Het verwezenlijken van de hoge ambitie vraagt om een sterke (onderwijskundige) projectleider. Deze dient niet enkel het project te coördineren, maar levert tevens een concrete bijdrage aan het creëren van een omgeving waarin leerlingen worden uitgedaagd om het beste uit zichzelf te halen. Door lessen bij te wonen en gesprekken te voeren met leerkrachten krijgt de projectleider inzicht in de manier waarop het onderwijs verbeterd kan worden. Dit kan aanleiding zijn voor coachingsgesprekken, een intervisiesessie of een specifieke training.
- *Duur en intensiteit van het aanbod*
  Een laatste belangrijke factor is de duur en intensiteit van het aanbod. Extra onderwijstijd heeft enkel een structureel effect op de ontwikkeling van leerlingen indien er sprake is van een frequent en beduidend onderwijsaanbod. Hoewel de gewenste onderwijstijd afhankelijk is van het beoogde doel, blijkt uit de pilot wel dat een paar uur per week gedurende een periode van een maand niet volstaat.

4.7 Brede school

Een centraal idee in de ontwikkeling van het concept brede school is dat de school bondgenoten nodig heeft om haar doelen te bereiken: in de eerste plaats de ouders, maar daarnaast een netwerk van maatschappelijke en welzijnsvoorzieningen en instanties die ieder vanuit de eigen functie een bijdrage kunnen leveren aan de ontwikkeling van kinderen. Het kan daarbij gaan om samenwerking met voorschoolse voorzieningen, met andere scholen, met hulpverleningsinstellingen, met opvangvoorzieningen, met gezondheidszorg of met instanties of projecten die zich richten op

(bepaalde groepen) ouders. De ontwikkeling van brede scholen is rond 1995 in Nederland geïntroduceerd.
Momenteel zijn er in het primair onderwijs circa 1.700 brede scholen. Dergelijke scholen streven uiteenlopende doelen na. Aanvankelijk waren ze gericht op het verkleinen van onderwijsachterstanden van kinderen in de achterstandswijken van grote steden. In de loop der jaren zijn aan dat doel nog toegevoegd zoals *onderwijstijdverlenging* en leerlingen laten kennis maken met kunst en cultuur, stimuleren van sport en beweging, bevorderen van sociale cohesie in de wijk en het bieden van dagarrangementen voor werkende ouders. Niet alle brede scholen streven elk van deze doelen na.

Uit de recente analyses van een grootschalig kwantitatief onderzoek onder brede scholen[97] blijkt dat kinderen zich sociaal-emotioneel beter ontwikkelen naarmate ze vaker aan bredeschoolactiviteiten meedoen. Althans, als het gaat om de omgang met medeleerlingen en de omgang met de leerkracht. Leerlingen profiteren wat dit betreft dus met hun deelname aan bredeschoolactiviteiten van de onderwijstijdverlenging. Dit verband is nog iets sterker als de invloed van het leerlinggewicht; (i.c. ouderlijk opleidingsniveau) en afkomst uit de resultaten worden gefilterd. Voor de cognitieve ontwikkeling van leerlingen geldt dit verband tussen deelname en ontwikkeling niet. Leerlingen boeken geen grotere vooruitgang in rekenen, begrijpend lezen en woordenschat naarmate ze vaker meedoen aan bredeschoolactiviteiten. Ook niet als rekening wordt gehouden met leerlingkenmerken.
Het recente proefschrift van Heers[98] over de effectiviteit van Nederlandse brede scholen bevestigt dat leerlingen van brede scholen het over de hele linie niet beter doen dan die van reguliere scholen als het gaat om cognitieve prestaties.

4.8 Bioritme model

Bij het bioritme-model volgt het leren het bioritme van de kinderen. Een biologisch ritme betreft fysiologische en hormonale schommelingen in het lichaam gedurende de dag. De schommelingen in het biologisch ritme zouden kunnen leiden tot verschillen in attentieniveau, alertheid, geheugenwerking en prestaties gedurende de dag.
Het onderwijs maakt gebruik van de momenten van maximale alertheid (10-12 uur voor leren en presteren en 14.30-16.30 uur voor repeteren). Er is een extra lange middagpauze met sport, cultuur en andere activiteiten, verzorgd door de kinderop-

---

97 Kruiter, J., Fettelaar, D., & Beekhoven, S. (2013). *De brede school in een veranderend tijdsgewricht. Uitkomsten landelijke effectmeting 2009-2013.* Utrecht: Oberon, ITS & Sardes.
98 Heers, M. (2014). *The effectiveness of Community Schools: Evidence from the Netherlands.* Maastricht University.

vang of andere organisaties. Leerkrachten gebruiken de lange middagpauze voor voorbereiding, vergadering, bijscholing voor kinderen van werkende ouders is er na schooltijd opvang. Geen enkele Nederlandse basisschool is onlangs of enige jaren geleden overgegaan op het bioritme-model (Schaapman & Van der Woud, 2012).[99] Volgens Witteman-van Leenen & De Weerd (2014) werkt maar een klein aantal basisscholen (2%) in Nederland met een bioritme model.[100]

Er zijn verschillende publicaties in de VS en Engeland over begintijd in relatie tot slaapduur en gezondheid en soms prestaties. Onderzoek richt zich wat betreft de effecten van het bioritme met name op adolescenten. Zie bijvoorbeeld het recente onderzoek van Milić e.a. (2014)[101] In augustus 2014 noemde de American Academy of Pediatrics chronisch slaaptekort onder tieners een van de grootste bedreigingen voor de volksgezondheid. De organisatie riep scholen voor voortgezet onderwijs op niet vóór half 9 ‘s ochtends te beginnen; het liefst later.[102]

Twee leerlingen van de scholengemeenschap Nieuwe Veste in Hardenberg onderzochten in 2014 de slaapritmes en schoolresultaten van ruim 700 medeleerlingen onder begeleiding van de Rijksuniversiteit Groningen (RUG).[103] Leerlingen met een relatief 'vroege' biologische klok haalden 's ochtends betere resultaten (bijna een half punt meer) vergeleken met hun klasgenoten die een 'latere' innerlijke klok hebben. Bovendien maakte iedereen toetsen later op de dag een stuk beter. Het profielwerkstuk bracht de schoolleiding ertoe meer rekening te gaan houden met het bioritme van pubers. Vanaf het nieuwe schooljaar beginnen bovenbouwleerlingen om negen uur, in plaats van om tien over 8. Eerste en tweedeklassers starten om half 9. Proefwerken vinden alleen nog 's middags plaats.[104]

4.9 Lengte zomervakantie

De scholen in de VS hebben vaak drie maanden zomervakantie (oorspronkelijk om thuis dan mee te werken op het land), met als effect dat met name achterstandsleer-

99 Schaapman, A., & Woud, L. van der (2012). *Rapportage Meting PO – alternatieve schooltijden*. Utrecht. DUO Onderwijsonderzoek.

100 Witteman-van Leenen, & De Weerd (2014).). *Ibidem*.

101 http://hrcak.srce.hr/128187?lang=en

102 https://www.aap.org/en-us/about-the-aap/aap-press-room/Pages/Let-Them-Sleep-AAP-Recommends-Delaying-Start-Times-of-Middle-and-High-Schools-to-Combat-Teen-Sleep-Deprivation.aspx

103 Pieper, A. & Siersema, A. (2013). Profielwerkstuk biologie. De invloed van chronotype en tijdstip van de dag op schoolprestaties.

104 http://www.trouw.nl/tr/nl/4492/Nederland/article/detail/3817342/2014/12/24/Tiener-voelt-school-als-nachtdienst.dhtml

lingen er ten gevolge van gebrek aan een onderwijsachtige stimulering op achteruit gaan (Cooper e.a., 1996; 2000).[105] Er worden daarom in zomerscholen veel activiteiten ontwikkeld tijdens de zomervakantie voor (specifieke) groepen van kinderen, vooral achterstandsleerlingen: bijvoorbeeld after school; out of school; summer school; individual; curriculum; program; extended; school holiday.[106]
In Nederland bepaalt de overheid wanneer scholen in bepaalde regio's zomervakantie hebben en bepaalt daarmee ook de lengte van de zomervakantie: zes weken.[107]
Voor Nederland zijn op basis van onderzoek van Luyten, Schildkamp & Verachtert (2009)[108] gegevens bekend over de effecten van zes weken zomervakantie op technisch lezen ('zomerdip'); die bleken er niet te zijn en evenmin namen de verschillen tussen kinderen uit lagere en hogere milieus toe.

4.10 Jonger starten

In de afgelopen jaren zijn wijzigingen in wet- en regelgeving ingevoerd om het mogelijk te maken het onderwijsaanbod te vervroegen. Achterstandskinderen gaan eerder naar school en maken doorgaans vanaf hun tweede jaar gebruik van VVE-voorzieningen. Jonge kinderen met een risico op onderwijsachterstanden krijgen in peuterspeelzalen en kleutergroepen extra stimuleringsprogramma's aangeboden. Met deze zogenoemde Voor- en Vroegschoolse Educatie (VVE) wil de overheid een compensatie bieden voor ongunstige omgevingscondities (Driessen, 2012, 2013; Driessen, Veen & Van Daalen, 2015).[109]
Jonger beginnen met educatief geïnspireerde voorzieningen houdt in dat kinderen niet op 4-jarige leeftijd naar de basisschool gaan, maar eerder, soms al op 2,5-jarige leeftijd. Hier is nog geen onderzoek naar gedaan; wel is onderzocht wat het effect zou zijn op de prestaties van kleuters wanneer zij eerder in de eerste groep zouden starten.

---

105 Cooper, H., Nye, B., Charlton, K., Lindsay, J., & Greathouse, S. (1996). The effects of summer vacation on achievement test scores: A narrative and meta-analytic review. *Review of Educational Research*, 66(3), 227-268.
Cooper, H., Charlton, K., Valentine, J., & Muhlenbruck, L. (2000). Making the most of summer school. A meta-analytic and narrative review. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 65(1)1-118.

106 Driessen, G. (2013). *Ibidem.*

107 Bal, J., Jonge, J. de, &Poel, R. van der (2008). *Ibidem*.

108 Luyten, H., Schildkamp, K., & Verachtert, P. (2009). Vooruitgang in technisch lezen gedurende het schooljaar en de zomervakantie . *Pedagogische Studiën*, 86(3), 196-213.

109 Driessen, G. (2012). *Variatie in Voor- en Vroegschoolse Educatie. Een onderzoek naar de uiteenlopende wijzen waarop in gemeenten vorm wordt gegeven aan VVE*. Nijmegen: ITS.
Driessen, G. (2013). *De bestrijding van onderwijsachterstanden Een review van opbrengsten en effectieve aanpakken.* Nijmegen: ITS.
Driessen, G., Veen, A., & Daalen, M. van (2015). *VVE-doelgroepkinderen in de voorschoolse fase. Indicering en aanbod.* Nijmegen: ITS.

Uit onderzoek van Leuven e.a. (2010)[110] blijkt dat wanneer achterstandskinderen (zowel allochtoon als autochtoon) één maand vroeger naar school zouden gaan, hun (voorbereidende) taal- en rekenscores met 0.06 standaarddeviatie zouden stijgen. Voor niet-achterstandskinderen trad er geen effect op. Hoewel het om een zeer klein effect gaat, wordt er op gewezen dat de kosten van een dergelijke uitbreiding van de onderwijstijd in relatie tot de leeropbrengsten vergeleken met de kosten van bijvoorbeeld een voorschools programma zeer gering zijn. Fitzpatrick, Grissmer & Hastedt (2011) komen ook tot de conclusie dat met het verlengen van de kinderopvangtijden de leesscores met 0.06 standaarddeviatie zouden stijgen.[111]

Voor- en Vroegschoolse Educatie (VVE) vormt een speerpunt van het Onderwijsachterstandenbeleid. Sinds 2000 hebben honderdduizenden kinderen van 2,5 tot en met 5 jaar dit extra onderwijsaanbod gehad. Zij zijn jonger gestart met de deelname aan educatief geïnspireerde voorzieningen. VVE is bedoeld om zo veel mogelijk achterstand weg te werken vóórdat kinderen aan de basisschool beginnen. Het is als compensatie bedoeld voor kinderen die thuis te weinig ontwikkelingsgerichte stimulering ontvangen. Op basis van op landelijk en gemeentelijk niveau bepaalde criteria worden doelgroepkinderen geïdentificeerd, die in kinderdagverblijven, peuterspeelzalen en kleutergroepen van de basisschool een VVE-programma krijgen aangeboden. In de praktijk bestaat de doelgroep voornamelijk uit allochtone en autochtone kinderen uit lagere sociaal-economische milieus die gebruik maken van educatief geïnspireerde voorzieningen (Driessen, 2015).[112]
In Nederland blijken VVE-programma's vooralsnog niets toe te voegen aan het voorkomen van onderwijsachterstanden op het gebied van taal en rekenen, zo blijkt uit recent grootschalig longitudinaal onderzoek van Bruggers, Driessen & Gesthuizen (2014).[113] Onderwijsprogramma's voor peuters en kleuters van allochtone afkomst en/of met laagopgeleide ouders blijken niet aantoonbaar effectief.
Men dient overigens voorzichtig om te gaan met het gebruik van onderzoeksgegevens in andere landen naar de effectiviteit van VVE. De situatie in die andere landen (met name de VS) verschilt zeer sterk met die in Nederland, waar bijvoorbeeld veel minder grote inkomensverschillen zijn. Daarnaast kunnen vraagtekens worden geplaatst bij

110 Leuven, E., Lindahl, M., Oosterbeek, H., & Webbink, D. (2010). Expanding schooling opportunities for 4-year-olds. *Economics of Education Review,* 29(3), 319-328.
111 Fitzpatrick, M., Grissmer, D., & Hastedt, S. (2011). What a difference a day makes: Estimating daily learning gains during kindergarten and first grade using a natural experiment. *Economics of Education Review, Elsevier*, 30(2), 269-279.
112 Driessen, G., Veen, A., & M. van Daalen (2015). *Ibidem.*
113 Bruggers, I., Driessen, G., & Gesthuizen, M. (2014). Voor- en vroegschoolse voorzieningen, effectief of niet? De samenhang tussen deelname aan voor- en vroegschoolse voorzieningen en de taal- en rekenprestaties van leerlingen op de korte en langere termijn, *Mens & Maatschappij*, 89, 117-150.

de gerapporteerde positieve effecten van VVE in de VS.[114] Sinds 20 jaar wordt in Nederland onderzoek naar VVE verricht en tot nu toe konden geen systematische effecten worden aangetoond. Misschien in toekomstig onderzoek?

4.11 Verplichte lesuren

Uit een vergelijking van de efficiëntie van het onderwijs in 33 landen, uitgevoerd door het CBS in 2015, blijkt dat landen met een hoge efficiëntiescore doorgaans een *relatief laag aantal verplichte lesuren* kennen. Het onderwijssysteem van een land is volgens het CBS efficiënter naarmate de kosten voor onderwijs, gecorrigeerd voor onder andere koopkrachtverschillen, lager zijn en de scores op een internationale toets (PISA) hoger. Het lerarensalaris, het aantal leerlingen per klas en het aandeel leraren dat ouder is dan 50 jaar hebben geen significante relatie met de efficiëntie. [115]

Op basis van de 'officiële' schooldag zitten leerlingen in Zuid-Korea en Japan tweehonderd uur per jaar minder in de schoolbankjes. Maar het CBS vermeldt niet dat als de schoolbel gaat deze kinderen massaal vertrekken naar een *hagwon* (Zuid-Korea) of *juku* (Japan*)*: private begeleidingsinstituten waar ze op eigen kosten tot laat in de avond en ook tijdens weekends en vakanties bijles krijgen en worden gedrild voor hun examens. In Zuid-Korea evenaren de totale private uitgaven van gezinnen aan dit 'schaduwonderwijs' zelfs de jaarlijkse overheidsuitgaven aan onderwijs. De massale toevlucht tot zulke instituten wordt juist toegeschreven aan de matige kwaliteit van het reguliere onderwijs. Van een efficiënte besteding van de lestijd is al helemaal geen sprake. De uitspraak 'school is om te slapen, *hagwon* is om te leren' vat de situatie treffend samen. Leerlingen die slapen in de les en na schooltijd tot middernacht op eigen kosten zitten te blokken.[116] Voor Griekenland geldt iets soortgelijks. Naar verluidt gaan veel leerlingen na afloop van de officiële schooldag naar (betaalde) bijles van (nota bene) hun eigen leraren die daarmee hun (povere) salaris opkrikken. Deze voorbeelden geven aan dat aan een rechttoe-rechtaan interpretatie van comparatief internationaal onderzoek veel haken en ogen kunnen zitten omdat de interpretatie van de 'schooltijden', de 'onderwijstijden' en de tijden die leerlingen daadwerkelijk besteden om zich de leerinhouden eigen te maken nogal verschillen.

114 http://nl.wikipedia.org/wiki/Voor-_en_vroegschoolse_educatie
115 http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/onderwijs/publicaties/artikelen/archief/2015/2015-meer-lesuren-blijkt-niet-altijd-beterwm.htm.
116 Louise Elffers, onderwijsonderzoeker, Singapore. Brief van de dag. School is om te slapen. *De Volkskrant*, dinsdag 3 februari 2015.

4.12 Samenvattend

In een onlangs verschenen Nederlandse reviewstudie zijn geen significante effecten gevonden van het verlengen van de leertijd op leerprestaties van de leerlingen. Uit enkele recente studies naar het functioneren van grootschalige projecten in de VS blijkt dat leerlingen van innovatieve openbare scholen, *charter schools*, die extra onderwijstijd krijgen (iets) beter presteren op taal en rekenen dan vergelijkbare scholen. Deze scholen met een langer schooljaar én een langere schooldag én op zaterdag onderwijs, hebben meer kans op leerwinst: de scholen presteren (iets) beter op taal en rekenen dan vergelijkbare scholen. Andere vormen van onderwijs zijn niet onderzocht, dan wel hebben geen aantoonbare effecten opgeleverd.

Een paar recente Nederlandse effectonderzoeken naar onderwijstijdverlenging hebben de volgende inzichten opgeleverd wat betreft de factoren die de effectiviteit van onderwijstijdverlenging kunnen vergroten: een frequent en intensief onderwijsaanbod sluit goed aan bij het beoogde doel; het gebruik van (bewezen) effectieve methoden; positief imago en een hoog ambitieniveau van de aanpak; strenge selectie van leerlingen, die mogen deelnemen, de inschakeling van topdocenten en een krachtige aansturing, een frequent en intensief onderwijsaanbod.

De ruimere openingstijden bij een Integraal Kindcentrum levert voordelen op, namelijk dat ouders minder stress ervaren in het combineren van werk en ouderschap. Deze afname in stress heeft een beschermende invloed op het kind. Daarnaast zou in een Integraal Kindcentrum de sociale cohesie van de buurt bevorderd worden, wat zowel direct een positief effect heeft op het kind, als indirect via de ouders.
Een Nederlands onderzoek laat zien dat één maand vroeger naar school een klein positief effect heeft op de taal- en rekenscores van achterstandskinderen. Een Amerikaans onderzoek toont aan dat met het verlengen van de kinderopvangtijden de leesscores van de kinderen (iets) stijgen. De kosten om beide opties te realiseren (één maand vroeger naar school en het verlengen van de kinderopvangtijden) zijn zeer gering in vergelijking met het aanbod van Voor- en Vroegschoolse Educatie. Er is in Nederland vooralsnog geen hard bewijs voor positieve effecten van een extra onderwijsaanbod in de vorm van Voor- en Vroegschoolse Educatie (VVE), maar ook in groep 1 en 2 bestemd voor allochtone en autochtone kinderen uit lagere sociaal-economische milieus.

Bij het vergroten van de effectiviteit van onderwijstijdverlenging zou met name aandacht dienen te zijn voor de effectiviteit van het onderwijsaanbod, het imago en ambitieniveau van de aanpak, de selectie van leerlingen en leraren, de wijze van aansturing, de duur en de intensiteit van het aanbod. Het toewijzen van extra budget gericht op onderwijstijdverlenging via brede scholen verbetert de onderwijsuitkomsten niet.

Het is lastig om de effecten van onderwijstijd en effectieve leertijd op de onderwijsresultaten van verschillende landen met elkaar te vergelijken, omdat leerlingen buiten de ‘officiële’ onderwijstijden op school vaak nog (zeer intensief) gebruik maken van huiswerk- en begeleidingsinstituten.

ISBN 978-90-5554-484-4
NUR 840